

rozdělení minulostí

Vytváření
politických identit
v České republice
po roce 1989

Adéla Gjuričová
Michal Kopeček
Petr Roubal
Jiří Suk
Tomáš Zahradníček

skutečnosti, a tedy i v politickém prostoru přece jenom poněkud odlišnou dynamiku, neboť ono *vyrovnávání se s minulostí* zde bylo povýšeno na jednu z fundamentálních forem politiky. Odborná literatura i veřejná diskuze se již delší dobu snaží pojmenovat hlavní důvody, *proč* k tomu došlo. Předkládaná kolektivní monografie se naproti tomu snaží popsat, *jak* k tomu došlo v konkrétním případě české společnosti a politiky po roce 1989.

Každá studie v tomto svazku je do značné míry samostatná, má svůj vlastní předmět výzkumu, a tudíž i logiku výstavby textu a argumentace. Některé z nich se v té či oné formě objevily už v šestnáctém (2009) ročníku časopisu *Soudobé dějiny*. Také proto může někdy dojít k jistému opakování motivů, častěji se v různých souvislostech probírané látky bude vracet například rozpad Občanského fóra, rozdělení Československa a další klíčové okamžiky, které v jisté míře formovaly všechny politické síly v zemi. Zároveň jsou ale jednotlivé kapitoly komplementární, navzájem se doplňují. Každá se ze svého vlastního tematického úhlu snaží nasvítit společné téma, jímž je minulost jako dělící, či naopak svorník historicky vzniklých politických identit v České republice na počátku devadesátých let. V předmluvách knih autoři často poukazují na pracovní charakter předkládaného výsledku a vyzývají k diskusi. V případě této publikace jde vlastně už od počátku o mnohohlas, výsledek několikaleté interní diskuze v rámci autorské skupiny působící v Ústavu pro soudobě dějiny AV ČR, v. v. i. Její dosavadní výsledky bychom nyní rádi nabídli širší veřejnosti.

Michal Kopeček
Praha, leden 2011

Jiří Suk

**Politické hry s „nedokončenou revolucí“.
Účtování s komunismem v čase
Občanského fóra a po jeho rozpadu¹**

Historický kompromis

V listopadu a prosinci 1989 se Československem přehnala mohutná manifestační vlna, pod kterou se zhroutilo panství komunistické strany. Závratné dění vzápětí dostalo jména „pokojná“, „sametová“, „něžná“ revoluce. Statisícová shromáždění se konala v atmosféře nenásilí a porozumění, manifestovala však pevnou vůli, kterou vyjádřila hesla „Konec vlády jedné strany!“ a „Svobodné volby“. Češi a Slováci si přáli okamžité a bezvýhradné ukončení mocenského monopolu KSČ a politickou pluralitu. Správa věcí veřejných – politika – se měla od této chvíle dělat za aktivní účasti občanů. V nepřeborně pluralitním hodnotovém univerzu občanského živlu vznikla obecně sdílená představa o budoucím pořádku založeném na kombinaci přímé a zastupitelské demokracie.² Programem pokojné revoluce se tedy stalo to, co se v turbulencích 20. století nikdy nepodařilo realizovat, o čem se jen snilo a za co se demonstrovalo ve vypjatých historických chvílích, naposledy v srpnu 1968. Ožil sen o spravedlivém národu, právním státu a autentické demokracii. Federální shromáždění ČSSR jednomyslně zvolilo dramatika a disidenta Václava Havla prezidentem Československé socialistické republiky 29. prosince 1989. Novou hlavu státu volil sbor, ve kterém absolutní většinou disponovali poslanci z KSČ. Jedna pramenná indicie naznačuje, že tomu mohla předcházet politická dohoda: zvolí-li KSČ bývalého „třídního nepřítele“ hlavou státu, bude následně bez výhrad uznána jako legální součást demokratického politického systému.³ Ať už k takové dohodě došlo, či nikoli, zákon o politických stranách z 23. ledna 1990

² K tomu viz KRAPFL, James: *Revolúcia s ľudskou tvárou. Politika, kultúra a společenstvo v Československu po 17. novembri 1989*. Bratislava, Kalligram 2009.

³ Tato hypotéza vychází z následujícího dobového projevu, dochovaného na magnetofonovém záznamu, který zatím nedoplňuje žádný další historický doklad. Cituji jej in extenso. Dne 22. 12. 1989 na přípravné poradě představitelů Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu, která předcházela dalšímu kolu jednání politických stran u kulatého stolu, řekl předseda Koordinačního centra OF Petr Pithart: „Dohodne se společný kandidát na prezidenta republiky. V této souvislosti možná vyvstane otázka něčeho, pro co není zatím přesný termín. [Tajemník ÚV KSČ] Mohorita to při posledním setkání [u kulatého stolu 13. prosince 1989] ve Valdštejnském paláci charakterizoval jako mandát. Asi tak,

¹ Text vyšel v časopise *Soudobé dějiny*, roč. 16, č. 2–3 (2009), s. 276–312, jako součást tematického čísla *Politické strany a (komunistická) minulost*.

Zde je otištěn v poněkud pozmeněné podobě, která vyplynula z připomínek a diskuzí všech spoluautorů této monografie.

že máme-li se dohodnout na společném kandidátovi, chceme od něj jisté záruky, které nebudou nikde zveřejněny, ale které se sepiší, zformulují a jaksi vzájemným podáním ruky nebo čím si stvrdíme, že tomu tak vskutku bude. Je možné, že od té myšlenky upustí, neupustí-li od ní, Jaroslav Šabata, člen naší delegace, je připraven na místě to zformulovat, protože o tom mluvil s [generálním tajemníkem ÚV KSČ] Urbánkem. Urbánek vyslovil určité obavy, které komunistická strana má o sebe, o své členy. A jsou to obavy, které samozřejmě Vašek [Havel] je ochoten vyvrátit. Několika větami garantovat, že jim nic nehrozí. Pochybuji, že by něco takového chtěli socialisté nebo lidovci. Rozhodli jsme se ale, že ten text si nepřipravíme předem. Budou-li ho chtít, zformulujeme ho na místě.“ SUK, Jiří (ed.): *Občanské fórum: Listopad–prosinec 1989*, sv. 2: *Dokumenty*. Praha - Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR - Doplněk 1998, s. 258.

Petr Pithart si na svá slova z 22. prosince 1989 po dvaceti letech nevzpomíná, ale nepochybuje o nich: „Co dokonanou (tajnou, protože choulostivou) dohodu vylučuje: Mohorita mluvil o ‚mandátu‘ (??) u kulatého stolu, nikoli kuloárně. Já o tom mluvil také na poradě s účastí OF a VPN. Co mohl myslet mandátem? Snad toto: chcete zvolit prezidenta, ale budeme mít vůbec možnost ho zvolit, budeme mít mandát, mandáty? Budeme vůbec ve FS? Nejsou už žádné další zprávy či indicie o jednání o ‚zárukách‘, nebylo jich potřeba, zařídil to Čalfa. Havel nemusel podle mého názoru ‚vyvracet obavy‘. Ze si ‚text nepřipravíme předem‘, naznačuje, že jsme neměli nic domluveno a asi čekali, co oni. Oni nic.“ (Vyjádření je převzato z Pithartových písemných poznámek z počátku dubna 2009 k textu této studie.) Slovy „zařídil to Čalfa“ Pithart naráží na aktivitu předsedy federální vlády Mariány Čalfy, který mezi 15. a 19. prosincem ve Federálním shromáždění kuloárními intervencemi dosáhl toho, aby komunističtí poslanci zvolili Václava Havla prezidentem. Těmto intervencím předcházela dohoda mezi Čalfou a Havlem z 15. prosince o vzájemně koordinovaném postupu při prosazování Havlovy kandidatury. Je pravděpodobné, že Čalfa při svých intervencích komunistickým poslancům slíbil, že pokud zvolí Havla prezidentem, setrvají ve Federálním shromáždění až do parlamentních voleb v červnu 1990. Na společné schůzi obou sněmoven zákonodárného sboru 19. prosince členové poslaneckého klubu KSČ veřejně a unisono podpořili Havlovu kandidaturu. Změnili svůj názor proto, že jim Čalfa vyhrožoval (jak v roce 1994 tvrdil historikům), nebo proto, že jim slíbil politické přežití do voleb? Podle mého úsudku je pravděpodobnější druhá možnost – perspektiva dokončení mandátu mohla být důvodem, proč komunisté u kulatého stolu 22. prosince už nepožadovali ony „záruky, že jim nic nehrozí“, o které při předchozím jednání u kulatého stolu 13. prosince žádal Vasil Mohorita. Tuto hypotézu potvrzují následující události: na nejbližší schůzi obou sněmoven 23. ledna 1990 odmítli komunističtí poslanci hlasovat pro zákon o kooptacích, na jehož základě měla být většina z nich odvolána a nahrazena aktivisty OF a VPN. Proti kooptačnímu zákonu tehdy vystoupila i Čalfova federální vláda (!) s formálním důvodem, že by si jím Československo udělalo velkou ostudu v zahraničí. Pro hypotézu svědčí i vyjádření Václava Havla bezprostředně po schůzce s Čalfou 15. prosince, že Federální shromáždění zůstane až do voleb v původním složení a bude poslušně odhlasovávat všechny předložené zákony. Viz SUK, Jiří: K prosazení kandidatury Václava Havla na úřad prezidenta v prosinci 1989. *Dokumenty a svědectví*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 6, č. 2-3 (1999), s. 346-369.

umožnil komunistické straně vklouznout do nových poměrů bez jakýchkoli omezení.

Kompromisní politiku zakládalo převzetí ústavního pořádku socialistického státu. Kontinuita měla být mostem od státu řízeného jednou stranou ke státu demokratickému a právnímu. Z platné socialistické ústavy z roku 1960, doplněné zákonem o česko-slovenské federaci z roku 1968, byl pouze vyňat úhelný kámen neomezeného vládnutí – článek o vedoucí úloze KSČ ve společnosti a politickém systému Národní fronty. Novou ústavu měl vypracovat až parlament vzešlý ze svobodných voleb. O vládě prezidentských dekretů či revolučního zákonodárného direktoria se uvažovalo jen okrajově. A tak byla již na přelomu ledna a února 1990 – na základě dohod u kulatého stolu – v Československu formálně obnovena *parlamentní demokracie*. Stávající zákonodárné sbory – Federální shromáždění, Česká národní rada a Slovenská národní rada – se částečně obměnily kooptací nových poslanců; na počátku března proběhly obdobné kooptace do všech okresních národních výborů v zemi. Komunisté se všude vzdávali většiny, avšak ve vládách, parlamentech a národních výborech si podrželi velmi silné zastoupení. O jejich setrvání či odchodu měli rozhodnout až občané v parlamentních volbách v červnu 1990 a v komunálních volbách v listopadu 1990.

Úhrnem vzato, stalo se něco nemyslitelného: pád komunismu v Polsku, Maďarsku, Československu a dalších zemích (s výjimkou Rumunska) nikoho nic nestál! Obávané východní impérium se poroučelo rychle a bez násilí. Nečekaná, dech beroucí změna byla považována za zemětřesení bez následků, za triumf svobody. Mluvílo se o přerušení věčného koloběhu revolucí a kontrarevolucí, o přetržení řetězce násilí. Prezident Václav Havel mluvil o tom, že střeoevropské a východoevropské národy prodělaly delší a celistvější zkušenost s totalitními režimy než národy západní a – jsouce o ni bohatší – mohou ji zprostředkovat světu jako poučení a memento. Ukázněný a jednotný občanský živel postupně mizel z veřejného života.

„Nejsme jako oni!“

Nejeden politický vězeň z padesátých let, jenž se totalitnímu režimu postavil a zaplatil za to mnoha lety uvěznění, musel kompromis považovat za krutý žert dějin. Jako spisovatel Karel Pecka: „V okamžiku, kdy měl Havel absolutní moc a kdy byl parlament plný komunistů ochoten odhlasovat vlastní oprátku, začal s hesly ‚Nejsme jako oni‘, ‚Pravda a láska zvítězí nad lží a nenávistí‘ a podobnými slogany, vhodnými tak na kuchařku do kuchyně. Jenže to není politika, evangelizací se politika nedá dělat. Proto to tak dopadlo. Přitom stačilo postavit komunistickou stranu mimo zákon, což by byla jednoduchá právní operace, neboť každý člen komunistické strany musel souhlasit se vstupem armád Varšavské smlouvy v osmašedesátém roce, a tím se dopustil velezrady. A pak ne krev a věšet, ale peníze sem, všechny jejich provozní a výrazové prostředky stáhnout a hotovo, začněte od nuly.“⁴

Kdo ponese odpovědnost za uchvácení moci v únoru 1948, za bolševický teror a justiční zločiny, za rozdrčení demokratického hnutí po srpnu 1968, za další vlnu represí v sedmdesátých a osmdesátých letech? Tato otázka se nestala součástí strategických úvah Občanského fóra a Verejnosti proti násilí, a tedy ani politické agendy kulatého stolu. Nebyla ovšem ani odmítnuta, jen se o ní veřejně nemluvalo. Občanské fórum pouze požadovalo, aby několik čelných funkcionářů symbolizujících éru „normalizace“ odešlo z veřejného života.⁵ Nečekaně mohutný efekt demonstrací zcela překryl tento deficit – zástupy na náměstích se ztotožnily s estrádním rázem mítinků, které se nestaly kolbištěm

⁴ LUKÉŠ, Jan: *Hry doopravdy: Rozhovor s Karlem Peckou*. Praha – Litomyšl, Paseka 1998, s. 236 n.

⁵ I „sametová revoluce“ měla své vězně. Nejprve byl odsouzen bývalý člen předsednictva ÚV KSČ Miroslav Štěpán za zneužití pravomoci veřejného činitele na dva a půl roku (v polovině trestu byl podmíněčně propuštěn). Později byli odsouzeni tři vysocí funkcionáři ministerstva vnitra za přípravu a řízení zásahu na Národní třídě 17. listopadu 1989 a za rozsáhlou skartací spisů Státní bezpečnosti. Ještě před nimi dostal kratší nepodmíněný trest jeden z poddůstojníků zasahujících proti studentské manifestaci.

revolučních frakcí stupňujících požadavky. Ve své době bylo heslo „Nejsme jako oni“ pochopeno jako projev velkorysosti vítězů vůči poraženým a zhmotnilo se do výzvy adresované jednotlivým komunistům i Komunistické straně Československa jako celku: ať z veřejného života odejdou zkompromitovaní, ostatní ať přijmou nové pořádky a zůstanou na svých místech.⁶

Historický kompromis nebyl jen východiskem z revoluce, kterou nikdo nečekal; jeho kořeny vězely hlouběji v minulosti. Heslo „Nejsme jako oni“ bylo vepsáno již v disidentských úvahách o *paralelní polis* a *moci bezmocných* ze sedmdesátých a osmdesátých let. Disent nahlížel na politiku především prizmatem etických a estetických hodnot. Prosazoval dodržování a kultivaci lidských a občanských práv, a to nešlo jinak než prostřednictvím dialogu. Ten nabízeli vůdčí chartisté i na samém sklonku komunistické éry – tvrdili, že jsou možná poslední opoziční generací ochotnou vyjednávat se zkompromitovanou vládou. Není proto divu, že Občanské fórum nepodmiňovalo vyjednávání žádnými ultimáty. Od jeho založení 19. listopadu 1989 Václav Havel „velice zásadně razil cestu tomu, co se pak nazvalo *sametovou revolucí* (...) cestu smíru, jakéhosi pokusu dostat na ni všechny, aby se zabránilo excesům“.⁷

Neměli bychom zapomenout na mocenský kontext: vliv opozice před listopadem 1989 sice rostl, zůstával však omezený. Ozbrojená vláda bránila své pozice po celý rok 1989, včetně

⁶ „KSČ nese odpovědnost za všeobecný duchovní, mravní, politický i hospodářský úpadek naší země. Vyzýváme ji proto, aby své nejlepší lidi postavila do svého čela a pomohla nám všem převést tuto zemi od totality k demokracii.“ (Z projevu Václava Havla na Václavském náměstí 10. prosince 1989. In: SUK, J.: *Občanské fórum*, sv. 2, s. 245.) „Milion sedm set tisíc komunistů netvoří nějaký jiný biologický nebo morální druh, než jsme my ostatní. Většina z nich musela dvacet let mlčet tak jako my všichni a mnozí z nich dělali – byť s obtížemi – mnoho dobrých věcí.“ (Z projevu Václava Havla 16. prosince 1989 v Československé televizi. In: *Tamtéž*, s. 203.)

⁷ Citováno z rozhovoru historiků Václava Kofroně, Martina Nodla, Jiřího Suka a Pavla Zemana se scenáristou a Havlovým poradcem Jiřím Křížanem, pořizovaného 3. listopadu 1994. *Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.* (dále jen *A ÚSD*), Sběrka tematických rozhovorů k událostem na přelomu let 1989/1990, přepis magnetofonového záznamu, s. 10 n.

tvrdého potlačení manifestace 17. listopadu. Nemohla ustoupit, byl by to její konec. A nic jí ustupovat nenutilo. Společnost dlouho nedokázala svou nespokojenost proměnit v rozhodnou kolektivní akci. Studentská manifestace 17. listopadu 1989 byla prostoupena vůlí k nenásilí a to se pak zcela záměrně stalo gándhíovskou zbraní proti ozbrojené moci. Toto základní gesto se přeneslo do dalších dnů a splynulo s chartistickým poselstvím dialogu (masové demokratické hnutí na Slovensku, tamní obdoba Občanského fóra, dokonce samo sebe nazvalo Verejnosť proti násiliu). Za několik dnů se sice vytvořilo mohutné politické hnutí, plné svébytných potencií, avšak v posledních týdnech převratného roku ze sebe v zásadě vydalo jen to, co mu vtiskla spontánně akceptovaná disidentská a studentská elita. Proměnit hnutí za nenásilí a dialog v politiku zúčtování nebylo v této chvíli na pořadu dne.

Od počátku se k „sametové revoluci“ připojovali takzvaní řadoví komunisté. Například známý herec Ilja Prachař vystoupil 25. listopadu 1989 na Letenské pláni, aby jménem základní organizace KSČ Divadla na Vinohradech odsoudil politiku stranického vedení a oznámil, že komunistická strana definitivně ztratila vedoucí roli ve společnosti. Sklidil mohutný aplaus. Taková gesta byla běžná. Od počátku bylo zřejmé, že jeden milion a sedm set tisíc členů KSČ netvoří armádu odhodlanou bránit „vymoženosti socialismu“, ale rozkládající se, vnitřně velmi diferencovanou strukturu. V „karnevalu revoluce“ (Padraic Kenney) se masově slavil odchod komunismu ze scény dějin a komunisté slavili také.

Vysokoškoláci, strůjci občanských nepokojů, často pocházeli z komunistických rodin. Skoro všichni pak byli organizováni v Socialistickém svazu mládeže a někteří tribunové revoluce patřili mezi jeho aktivní funkcionáře. Masové vystupování z oficiálních organizací po 17. listopadu bylo ritualizováno: například na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze mohl student roztrhnout legitimaci člena SSM a hodit ji do bedny u vchodu. Euforie milionů lidí, tak či onak namočených či po-

nořených do všednosti takzvaného reálného socialismu, dočasně zakryla řadu konfliktních historických vzpomínek, pamětí a témat, které se – za sebou a velmi rychle – začaly probouzet počátkem roku 1990. Krátký čas „národního smíření“ nahradilo období zdoluhavých konfliktů a sporů vyplývajících z náhle otevřené minulosti.

Postkomunistický antikomunismus do parlamentních voleb v červnu 1990

Pád vnějšího sovětského impéria v roce 1989 uvolnil prostor pro antikomunismus jako ideologické východisko a politický program. Zásadní distance od čtyřiceti let „reálného socialismu“ se stala v roce 1990 samozřejmou součástí veřejných debat a polemik i programu většiny stran a hnutí. Co nebylo před několika týdny nikde vidět a slyšet, bylo náhle viditelné a slyšitelné všude. Česká společnost se 1. ledna 1990 ocitla na prahu velkého diskurzivního dobrodružství, v nulovém stupni postkomunistické sebereflexe: probudila se paměť, začaly práce s přepisováním dějin psaných komunisty. Povolán k vydání počtu se cítil být kdekdo.

Zrod *postkomunistického antikomunismu* jako politického, sociálního a kulturního fenoménu je hlavním tématem této studie. V letech 1990 až 1992 promlouval skrze mnoho nejrůzněji disponovaných a motivovaných mluvčích a předváděl sám sebe v nejrůznějších písemných, ústních i obrazových projevech. Jeho mluvčí odmítali *historický kompromis* a dožadovali se *historické spravedlnosti*. Jejich politické východisko můžeme vyjádřit zkratkou: nevypořádáme-li se ze všeho nejdříve s KSČ, nebude naše demokratická transformace úspěšná! Zadostiučinění spatřovali v postavení komunistické strany mimo zákon, pohnání vlastizrádců a zločinců před soud, odchodu někdejších prominentů z veřejného života, zveřejnění jmen pracovníků a agentů Státní bezpečnosti.

Z této základny vycházeli bývalí političtí vězni, kteří v roce 1968 založili Klub 231 a po roce 1989 navázali na jeho násilně

přerušenu činností ustavením Konfederace politických vězňů (KPV). Působnost antikomunismu nezůstala ovšem omezena jen na lidi se zkušenostmi z komunistických lágrů. V realitě osvobozené společnosti se k nim přidávaly některé menší strany, organizace a skupiny. Vymezovaly se vůči dvěma politickým skutečnostem: proti Komunistické straně Československa a proti kompromisní politice, kterou reprezentovali nejvýraznější představitelé Občanského fóra – Václav Havel, Petr Pithart, Petr Kučera, Ivan Fišera, Jan Urban, Pavel Rychetský a další. Nová elita nečinila otázku zúčtování součástí svého politického programu. „Národní porozumění“ a klidné předání moci považovala za větší zisk. Nechtěla z Československa učinit zemi „dvojího lidu“, rozpoltit ji na „my“ a „oni“.

— — —

Od počátku ledna 1990 se objevovaly nejrůznější strategie účtování s padlým režimem – v podnicích, úřadech, zastupitelských sborech po celé zemi. V pražském Koordinačním centru Občanského fóra (KC OF) registrovali vzestup této vlny se znepokojením. Petr Pithart vystoupil 19. ledna 1990 v televizi a vyzval okresní a podniková občanská fóra, aby se vzdala revolučních způsobů při výměně místních reprezentací – trval na tom, že působení OF „se nesmí v ničem podobat řádění akčních výborů Národní fronty po únoru 1948“.⁸ Změny se měly dít klidně, na základě dohod u kulatého stolu. Jenže panoramatický pohled shora se v mnohém lišil od dramatických situací dole. Pithartův projev se setkal s rozporuplnou reakcí, mnohá místní fóra jej odmítala. „My dole s tím potřebujeme hýbat“ – tak a podobně zněly námitky nespokojených delegátů na sněmech OF.

Politiku ústavního konsenzu prověřily bouřlivé události v únoru a březnu 1990 v Brně. Tamní Občanské fórum, vedené bývalým komunistou a pozdějším signatářem Charty 77 a politickým vězněm Jaroslavem Šabatou, se rozhodlo ponechat ve funkci brněn-

⁸ Viz SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce: Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize.* (Od listopadu 1989 do června 1990.) Praha, Prostor 2003, s. 383.

ského primátora Josefa Pernicu (KSČ) s odůvodněním, že nemá vhodnějšího kandidáta. Proti tomu se však zvedla vlna odporu podstatné části brněnské veřejnosti a některých fór, reprezentovaná jiným signatářem Charty 77 a politickým vězněm Petrem Cibulkou. Cibulkovi radikálové se Občanského fóra v Brně nezmocnili, ale odštěpili se od něj a založili si vlastní organizační struktury. Při zrodu spontánního odporu proti politice kompromisu působili jako urychlovač.

První březnový den roku 1990 vyzvalo agilní Občanské fórum pražského závodu ČKD-Polovodiče komunistickou stranu, aby do konce měsíce odevzdala svůj majetek státu, a zároveň požádalo Federální shromáždění o přijetí příslušného zákonného opatření. Výzvu podpořila všechna fóra a také dosud zdrženlivé Koordinační centrum OF se s ní ztotožnilo. Komunisté nesouhlasili. Hájili se tím, že zákon o politických stranách z 23. ledna 1990 neobsahuje žádné výhrady vůči činnosti KSČ ani majetkové nároky. Pokusy o „konfiskaci“ majetku, nabytého „legálně“, označili za snahu o „likvidaci“ demokratické politické strany. Vláda a parlament přesto začaly problém převzetí komunistických nemovitostí a dalších aktiv řešit, avšak nikoli prioritně – příslušné zákony byly přijaty až v listopadu 1990 a táhnoucí se kauza byla uzavřena až v roce 2000. V perspektivě našeho tématu je zajímavé, že v březnu považovalo Občanské fórum ČKD-Polovodiče majetkové vyrovnání za jediný klíčový požadavek vůči komunistické straně, neboť v této chvíli ještě vycházelo z politiky kompromisu. V dubnu a květnu to již neplatilo: velká většina občanských fór (včetně OF ČKD-Polovodiče) se posunula dál – k otázce postavení KSČ mimo zákon.

Pražský městský prokurátor Tomáš Sokol (OF) vystoupil 17. dubna 1990 s oznámením, že na území své působnosti bude činnost KSČ posuzovat prizmatem možného naplnění skutkové podstaty trestného činu podpory a propagace fašismu a podobných hnutí ohrožujících svobodu a demokracii. Svůj výrok opřel o rozbor, v němž srovnal nacistickou a komunistickou totalitní ideologii a praxi. Komunisté se proti tomu opět ostře ohradili

a na protest opustili schůzi Federálního shromáždění. A jelikož stále měli v nejvyšším zákonodárném sboru velmi silné zastoupení, znamenala jejich obstrukce ohrožení legislativního procesu. Bez nich nemohly být schváleny důležité zákony a hrozila ústavní krize. Představitelé KC OF prohlásili snahu postavit KSČ mimo zákon za iniciativu prokurátora Sokola, kterou poslancecké kluby Občanského fóra nepodpoří. To komunistickým poslancům nestačilo, do jednacího sálu se vrátili až po slibu generálního prokurátora České republiky Pavla Rychetského (OF), že se Sokolem zahájí kárné řízení. Ústavní krizi se podařilo zabránit, propukla však krize uvnitř demokratického hnutí. Všechna krajská fóra se na sněmu OF 21. dubna jednomyslně postavila za Tomáše Sokola. Lídři hnutí ztratili kus revoluční legitimity.⁹

S blížícími se volbami nabíral antikomunismus na síle, jedna veřejná akce podněcovala druhou: 3. května se konal „Den proti totalitě“ a 12. května uspořádala Konfederace politických vězňů spolu s Klubem angažovaných nestraníků a Hnutím za občanskou svobodu manifestaci nazvanou „Pravda o KSČ“. Obou akcí se zúčastnilo několik tisíc lidí. O pět dnů později zveřejnily čtyři „historické demokratické politické strany“ – Československá strana sociálně demokratická, Československá strana lidová, Československá strana socialistická a Demokratická strana – výzvu, v níž žádaly postavit KSČ mimo zákon. Občanské fórum ČKD-Polovodiče chytilo druhý antikomunistický dech a 19. května uspořádalo v Praze na Výstavišti mítink „Jak dál s KSČ“, na němž mimo jiné přesvědčeně vystoupil generální prokurátor České republiky Pavel Rychetský (nejspíš proto, aby si obnovil reputaci pošramocenou ve sporu s městským prokurátorem Sokolem) a oznámil, že vysocí komunističtí funkcionáři se nezákonně obohacovali a budou za to pohnáni před soud. Mítinky nestrhly odpovědné politiky ke změně kompromisního kurzu, přispěly však k další polarizaci demokratického hnutí.

⁹ Tématu se věnuji v kapitole „Komunistická strana – koaliční partner, nebo zločinná organizace“ v knize *Labyrintem revoluce* (s. 380–400).

Souběžně s těmito pohyby se odehrávala první velká politická krize, týkající se koncepce řízení Federálního ministerstva vnitra. Ministr Richard Sacher (ČSL) zvolil kontinuitu s předlistopadovým personálním stavem, zatímco Občanské fórum si přálo její rázné přerušení a do čela ministerstva chtělo povolat bezpečnostní odborníky vyhozené po roce 1968. Sacher upozorňoval, že právě tito lidé se v padesátých letech podíleli na zločinech, ale Občanské fórum namítalo, že vinu odčinili jako odpůrci posrpnového „normalizačního“ režimu (typickým příkladem byl expert OF na Státní bezpečnost Oldřich Hromádka – v padesátých letech šéf strážního oddílu Jeřáb v uranových lágrech, později signatář Charty 77). Koncepční spory doprovázely podivné manipulace s archivními fondy Státní bezpečnosti s cílem využít, či spíše zneužít jejich informačního kapitálu a podle potřeb zainteresovaných skupin diskreditovat osobnosti veřejného života. Až do červnových voleb mělo Občanské fórum, stejně jako Verejnost proti násiliu na chod ministerstva jen nepřímý vliv. V této situaci proběhly dobrovolné předvolební lustrace kandidátů politických stran a hnutí. Byly připraveny narychlo, s nevyhnutelnými nedostatky, pochybnými manipulacemi i podvody, a zahájily složitý proces očisty veřejného života od spolupracovníků tajné politické policie.¹⁰

Politika konsenzu se v zásadě neměnila, avšak rozhodně nelze říci, že by zůstala vůči nátlakovým aktivitám netečná. Kromě lustrací o tom svědčí zákon o soudních rehabilitacích přijatý 23. dubna 1990 Federálním shromážděním. Znamenal krok vpřed, jeho limity byly ovšem dány kontinuitou s rokem 1968, v němž rehabilitace byly přerušeny sovětskou okupací. S touto normou polistopadová KSČ bez větších výhrad souhlasila, protože ponechávala stranou otázku politické a soudní odpovědnosti za křivdy a zločiny. Zákon hovořil o „obětech“, nikoli o „odbojářích“, v jeho dikci byly oběti pouze pasivními objekty stalinistické

¹⁰ Viz ŽÁČEK, Pavel: „Sachergate“: První lustrační aféra. Nesnáze postkomunistické elity (nejen) se svazky Státní bezpečnosti. In: *Paměť a dějiny*, roč. 1, č. 1 (2007), s. 50–81.

policejní a justiční zvuče, a nikoli aktivními odpůrci totality; ob-
sahoval řadu nedostatků, které byly po intervencích Konfede-
race politických vězňů v letech 1991 a 1992 odstraňovány noveli-
zacemi zákona. Bylo zřejmé, že rehabilitace nebudou posledním
slovem odpůrců sametové cesty.

Proti „nomenklатурním bratrstvům“ a „komunistickým mafiím“!

V parlamentních volbách v červnu 1990 drtivě zvítězilo v českých
zemích Občanské fórum (kolem 50 % hlasů) a na Slovensku se
přesvědčivě prosadila Verejnost proti násiliu (kolem 30 %). Ob-
čanské fórum vytvořilo ve Federálním shromáždění a České ná-
rodní radě početné poslanecké kluby. Regionální fóra výrazně
zvýšila svůj vliv na centrální politiku, velký potenciál názorového
štěpení se přesunul ze struktur hnutí (především ze sněmu OF)
přímo do politických institucí (především do parlamentů). Prak-
ticky ihned po volbách se zdánlivě jednolitý poslanecký masiv
začal rozpadat. Začala krystalizace do politického spektra podle
ideologické osy: pravice – střed – levice. Mezi klíčové urychlo-
vače štěpení patřily česko-slovenská roztržka, spory o ekono-
mickou reformu a právě vztah k minulosti a KSČ.

Nespokojenost s řešením komunistické otázky znovu naplno
propukla na druhém povolebním sněmu Občanského fóra,
který se konal 30. června 1990 v Praze. Lídr hnutí Petr Kučera
obhajoval povolební postup vůči komunistům, kteří ve volbách
získali kolem 14 % hlasů: Občanské fórum jim úměrně k tomu
umožnilo zastoupení ve vedení a výborech parlamentů. Argu-
mentoval, že je třeba uvnitř jejich strany diferencovat mezi sta-
rokomunisty a demokraty, podporovat ty druhé, a tím přispívat
k proměně komunistické partaje v moderní levicovou stranu.
Podle Kučery „zjednodušený antikomunismus“ v předvolební
kampani přispěl ke slušnému volebnímu výsledku KSČM a při-
měl komunisty na všech úrovních, aby se semkli. Na tom jistě

byl kus pravdy.¹¹ Zakladatelé Občanské demokratické aliance
Daniel Kroupa a Pavel Bratinka (kteří svou stranu po volbách
vyvázali ze struktur OF, ale nadále se účastnili schůzí jeho vůd-
čích grémií) to však striktně odmítli, zvolení komunistických po-
slanců místopředsedou Federálního shromáždění a předsedou
zahraničního výboru označili za „holé neštěstí“, neboť dále
vzroste „sebevědomí komunistické mafie“. Jejich hodnocení
mělo daleko silnější ozvuk mezi delegáty sněmu, jak mimo jiné
dokládá vystoupení zástupce Občanského fóra z Kutné Hory,
který upozornil, že „komunistické nomenklатурní bratrstvo“ pře-
chází z politické sféry do hospodářství a hrozí, že brzy budou
„bývalí soudruzi ekonomicky nejsilnější skupinou obyvatel-
stva“.¹²

Varovné apely z regionů přicházely do pražského koordinač-
ního centra po celé léto. V polovině srpna vznikla na jejich zá-
kladě souhrnná situační zpráva a konstatovala kritický stav:
v místní a okresní samosprávě i v podnicích se upevňují organi-
zovaná bratrstva, jejichž cílem je uchvátit moc a majetek; moc
chtějí převzít legální cestou – vítězství v listopadových komu-
nálních volbách má být „odvetou“ za prohru ve volbách parla-
mentních; neustále kalí vodu, pomlouvají novou elitu, vyhazují
aktivisty Občanského fóra z práce, přelévají majetek z obecních
či podnikových rozpočtů do nově založených akciových společ-
ností, manipulují konkurzy, zastrašují, uplácejí. Smířlivá poli-
tika, reprezentovaná především předsedou české vlády Pithar-
tem, je vodou na jejich mlýn. „Občanská fóra jsou tímto vlastně
paralyzována a nevědí, co si mohou dovolit. Komunisté se jim
smějí,“ resumovala zpráva.¹³

Abychom přiblížili naléhavost problému, nahlédneme do ob-
sahu dopisu Okresního sněmu OF v Chrudimi z 26. června 1990.
Píše se v něm, že Občanské fórum vyhrálo parlamentní volby,

¹¹ Viz studii KOPEČEK, Michal: Stigma minulosti, pouto sounáležitosti. První desetiletí českého polistopadového komunismu v této knize.

¹² A ÚSD, Archiv KCOF, inv. č. 13, zápis ze sněmu OF 30. 6. 1990.

¹³ Tamtéž, inv. č. 117, situační zpráva z 13. 8. 1990.

jenže „v hospodářské sféře přetrvává vliv starých nomenklaturních kádrů“. Politická elita Občanského fóra je v dopise volána k odpovědnosti: kde je slibovaný scénář ekonomické reformy, kde je prokurátorem Rychetským slibované vyšetřování a stíhání bývalých funkcionářů za zneužívání moci a rozkrádání majetku, kde je obvinění zodpovědných komunistických politiků za vlastizradu v srpnu 1968, proč uvízlo na mrtvém bodě znárodnění obrovitého majetku komunistické strany, kdo eviduje přesuny agentů tajných služeb KGB a StB do podnikatelské sféry, proč se zastavilo vyšetřování událostí 17. listopadu 1989, proč nepokračují rehabilitace obětí komunismu, proč bývalí prominenti stále pobírají královské důchody? Jak si poslanci zákonodárných sborů v takové situaci mohli odhlasovat parlamentní prázdniny? Jak může český premiér Pithart za takového stavu věcí vystoupit již podruhé v televizi s obhajobou představitelů starého režimu? „Místní mafiáni se nám mohou smát do očí.“¹⁴ Podobných dopisů přijímala podatelna Koordinačního centra OF stovky.

Rozhodující orgány Koordinačního centra Občanského fóra (především kolegium, v němž se jednou týdně scházeli vůdčí politici OF z vedení parlamentů, vlád a dalších politických struktur) zareagovaly na tlak zdola již o prázdninách. První velká debata se konala 23. července a problém výměny managementu v podnicích v ní byl úzce spojován s ekonomickou reformou, o jejíž definitivní podobu se právě vedly spory. Například rychlé restituce znárodněného majetku by přivedly do mnoha podniků nové vlastníky. O restituce se však v těchto chvílích sváděl tuhý boj a nebylo jasné, jak dopadne. Například federální ministr financí Václav Klaus je považoval za „nesmírně obtížnou cestu“, která zkomplikuje a prodlouží celý proces privatizace,¹⁵ a to zrovna nebylo zárukou rychlé změny. Jinou možností výměny starého managementu bylo vpustit do podniků zahraniční investory, ale ani zde zatím nebylo dosaženo politické shody, ani nebyly přijaty

¹⁴ *Tamtéž*, inv. č. 15, Nikdo nic neví? Dopis Okresního sněmu OF v Chrudimi z 26. 7. 1990, příloha zápisu ze schůze kolegia KC OF 30. 7. 1990.

¹⁵ *Tamtéž*, zápis ze schůze kolegia KC OF 23. 7. 1990.

právní normy, které by takový postup vůbec umožnily. Podobně tomu bylo i s prostým odvoláváním ředitelů a náměstků. Elita Občanského fóra se jednoznačně shodla na tom, že jakékoli živelné řešení by situaci jen zhoršilo. Často se v debatě hořce konstatovalo, že schopná náhrada není po ruce. Je zřejmé, že atmosféra trvalého neklidu a podezřívání (kterou lapidárně vystihuje výrok Petra Uhla: „Staré struktury podnikají z nakradených peněz!“)¹⁶ podporovala rychlou ekonomickou reformu. Jakákoli koncepce pozvolných změn neměla v takové atmosféře šanci na úspěch. Proto reformu, která samu sebe označovala za radikální, podporovaly i levicově smýšlející osobnosti Občanského fóra (například Rudolf Battěk z Klubu sociálních demokratů OF i Petr Uhl z Levé alternativy).

Na druhé straně bylo zřejmé, že k odstranění rostoucího napětí v regionech nebude stačit ekonomická legislativa, neboť ani rychlé přijetí transformačních zákonů nezaručí „aktivní změnu nomenklaturního obsazení“, jak konstatoval Vojtěch Sedláček na začátku schůze kolegia Koordinačního centra Občanského fóra 6. srpna 1990.¹⁷ Soustavný tlak z místních fór se odrazil ve výrociích přítomných politiků OF. Místopředseda federální vlády Pavel Rychetský mluvil o nutnosti razantních změn iniciovaných a řízených shora a jdoucích do „větší hloubky institucí“; na vedoucí místa pronikají komunisté, zástupci OF jsou odvoláváni; lidé ztrácejí důvěru; proto musí být přijata pravidla odvolávání starých „kádrů“. Předseda Nejvyššího soudu ČSFR Otakar Motejl se zmínil o možnosti prověrek. Předsedkyně České národní rady Dagmar Burešová byla pro rozsáhlou výměnu soudců. Šéf Československé tiskové kanceláře Petr Uhl a místopředseda Federálního shromáždění Jan Sokol upozornili, že řešení nemohou být plošná a je nutné rozlišovat mezi státní správou (s možností direktivního postupu) a hospodářskou sférou (s možností procedurálního odvolání a konkurzu). Představitel rady KC OF Libor Prudký žádal rychlé změny v zákoníku práce s nově definovanými

¹⁶ *Tamtéž*.

¹⁷ *Tamtéž*, inv. č. 16, zápis z kolegia 6. 8. 1990.

kritérii odvolávání vedoucích pracovníků. Místopředseda České národní rady Václav Žák vyzval všechny ministry, aby vypracovali seznamy vedoucích pracovníků, kteří by měli z jejich rezortů odejít. O jejich setrvání či odchodu by rozhodovala odborná komise složená z poslanců. Ministr hospodářství federální vlády Vladimír Dlouhý vrátil debatu na začátek konstatováním, že dokud nejsou stanovena pravidla, nedá se nic na ministerstvech podnikat.¹⁸

— — —

Na třetím povolebním sněmu Občanského fóra 21. července vystoupil zástupce spřízněného Klubu angažovaných nestraníků Albert Prouza a tvrdě se opřel do politiky OF. Svě stěží potlačované rozhořčení obrátil proti českému premiérovi Pithartovi, jenž byl všemi radikály považován za ztělesnění politiky ústupků před „starými strukturami“. Prouza viděl věci velmi ostře: Občanské fórum se stává platformou pro levicovou politiku a přestává reprezentovat nestranickou většinu, která je protikomunistická a přeje si rázné zúčtování s totalitním systémem a jeho pohrobky (v této souvislosti vyzval všechny nespokojence ke vstupu do KAN). Zastal se také hodonínského Občanského fóra, které vypracovalo podrobný seznam okresních „nomenklатурních kádrů“, a žádal jejich odchod: „Chápeme, že [řadoví] komunisté jsou jednotliví lidé, že je třeba [mezi nimi] diferencovat. Zcela odlišná je situace u nomenklатурních kádrů – tam není co diferencovat. V tom vidím přínos [hodonínského] seznamu... Takový seznam by měl být vyhotoven ve všech okresech. Dr. Pithartovi bylo z tohoto seznamu špatně. Mně bylo špatně, když

¹⁸ Petr Pithart ve výše zmíněných poznámkách k této studii, sepsaných v dubnu 2009, uvádí: „Mimo jiné: po dva následující večery a noci (někdy v létě) jsem vši svou autoritou držel všechny významné právníky z vlády a soudů (Motejl), takových deset lidí – v Lazarské [tehdejší sídle české vlády], abychom metodou až divokého brainstormingu probrali všechny myslitelné i nemyslitelné možnosti, jak legálně postupovat proti nomenklатурním kádrům v ekonomice. Bylo to mnoho hodin. Na nic převratného jsme nepřišli, všechno, co bylo možné, jsme už dělali.“

jsem si uvědomil, jak svým vystoupením posílil komunistickou mafii.“¹⁹ Zatímco český premiér (v šedesátých letech byl členem KSČ) ztělesňoval podle Prouzy ustupování před zlem, federální ministr financí Klaus (nikdy do KSČ nevstoupil) reprezentoval správné politické směřování – jeho radikální ekonomická reforma je reálným příslibem „rychlého návratu do Evropy“.

Na dalším sněmu Občanského fóra 18. srpna se odehrál dramatický střet mezi premiérem Pithartem a některými delegáty okresních fór. V úvodním vystoupení popsal předseda poslaneckého klubu Občanského fóra Petr Kučera, reprezentant též politiky jako český premiér, proces připravované „druhé revoluce“ (autorství termínu přisoudil prezidentu Havlovi), jejímž cílem je „pohnout nomenklатурními strukturami“. Slíbil, že předsednictvo Federálního shromáždění v nejbližších dnech přijme zákonné opatření, které to umožní. Dalším administrativním opatřením musí být vymetení „starých struktur“ z centrálních orgánů podle již přijatých „kádrových kritérií“. Na ně pak v září naváže proces privatizace, který začne restitucemi drobného majetku, bude pokračovat malou privatizací (dražbami menších podniků) a nakonec přijde na řadu velká privatizace týkající se průmyslových kolosů. Kučera ještě slíbil, že se v parlamentu rozběhnou nové aktivity směřující ke znárodnění majetku komunistické strany. Vedle toho bude Občanské fórum vyvíjet tlak na KSČ, aby pokračovala v demokratizaci a definitivně se rozešla s bolševickými praktikami. Kučerova slova zněla rázně: „Komunistické straně musí být dáno na vědomí, že pokud bude váhat se svou očistou (...) potom je velmi reálné, že útok na její pozice, útok proti ní se stane organickou součástí, nejdůležitější součástí komunálních voleb.“²⁰

¹⁹ *A ÚSD*, Archiv KC OF, inv. č. 14, zápis ze sněmu OF 21. 7. 1990. K situaci v podnicích Prouza řekl: „Komunisté z podniku neodešli, jsou v nejbližším agitačním středisku a odtud prostřednictvím hospodářských vedoucích působí na podnikovou sféru, šíří chaos, nejistotu. Hospodářské vedení má navíc stále oporu u svých kumpánů stejného ražení v centrálních orgánech, a dokonce i v předsednictvu vlády. Bohužel, lze konstatovat, že tato situace je obdobná ve všech rezortech národního hospodářství, včetně zemědělství.“

²⁰ *Tamtéž*, inv. č. 15, zápis ze sněmu OF 18. 8. 1990.

Vystoupení předsedy české vlády Pitharta - později publikované v informačním bulletinu Občanského fóra pod názvem *Budu ochraňovat právní řád*²¹ - vyznělo ve srovnání s Kučerovým projevem o poznání střízlivěji. Premiér nechtěl tlaku místních fór ustoupit. Odmítl návrh hodonínského, pražského a královéhradeckého OF, podle nějž měli být podmíněčně propuštěni všichni vedoucí pracovníci v hospodářských organizacích, institucích, úřadech, ústavech a redakcích a nahrazeni lidmi nezkompromitovanými a kompetentními. Připomněl, že československý právní řád nezná „podmínečné propuštění“, navíc jeho plošné uskutečnění by bylo nanejvýš problematické. A kdo by vlastně rozhodoval o obsazování uvolněných míst? Občanská fóra, či komise složené z politických stran? „Udělovaly by takové výbory cosi jako nomenklaturní požeňání?“ ptal se premiér a vrátil se ke svým argumentům z 19. ledna 1990: Příslušnost k Občanskému fóru není zárukou bezúhonnosti a odborné způsobilosti, do fór pronikly i podezřelé existence. Téměř všichni občané jsou tak či onak namočení do struktur a praktik padlého režimu, málokdo může prohlásit, že má čisté svědomí. Na druhé straně Pithart uznal, že v mnoha podnicích sedí skuteční a nebezpeční mafiáni a ti by měli být co nejdříve odvoláni. Jak? Zákonné opatření, představené Petrem Kučerou, umožní ministrům účinně a podle práva se s nimi vypořádat. Český premiér sám vyzval své ministry, aby takto postupovali, až bude příslušné opatření přijato; k tomu dodal, že již minulý týden český ministr zemědělství Bohumil Kubát odvolal dvanáct ředitelů státních statků. A nakonec se připojil k názoru, že rychlá privatizace a zavádění svobodného trhu velmi napomohou k pročištění ovzduší.

Obhajoba právního státu v podání premiéra Pitharta se mezi sněmovními delegáty nasetkala s příliš kladnou odezvou. Nejprve se ozval zástupce Občanského fóra v Chrudimi Ivan Pištora, autor již citovaného dopisu. Uvedl, že nikdo nepochybuje o premiérových čistých úmyslech vybudovat spravedlivý právní řád, ovšem jeho koncepce předpokládá, že stejné hodnoty vy-

²¹ Viz *Inforum: Informační bulletin KC OF*, č. 36 (21. 8. 1990), s. 5 n.

znávají i „nomenklaturní kádry“ působící stále v čele podniků, úřadů, organizací. To je však hluboký omyl, plynoucí z příliš abstraktních východisek a neznalosti konkrétních kauz. „Naši mafiáni chodí po ulicích a smějí se nám do očí: co chcete, vždyť vás premiér nás brání!“ Chystané zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění má napravit věci jen v podnicích. Ale to je málo, neboť alarmující situace je prakticky všude: na prokuraturách a soudech, ve vojenských posádkách i jinde. „Je skutečně potřeba sáhnout nejen do výroby či do hospodářských jednotek, ale do všech sfér života,“ naléhal Pištora. Rozhodně hájil seznam „nomenklaturních kádrů“ vypracovaný Občanským fórem v Hodoníně (premiér Pithart ve své odpovědi namítl, že „informativní svodky o jednotlivých případech“, proti kterým nic nemá, jsou něco zcela jiného než „seznam“ nepřijatelných lidí, který pak koluje po celé republice).

Ministr zemědělství Kubát, člen české vlády, promluvil ve stejném duchu jako delegát Pištora. Požadoval rychlá a účinná opatření proti mafiím, které disponují penězi a „roztáčejí dnes daleko větší podniky, utužují se formou akciových společností“. Přidal se západočeský delegát Karol Stome, poslanec Federálního shromáždění, který dodal, že odstraňování nomenklaturních „kádrů“ není žádnou diskriminací a že na prvním místě je to otázka politická a až potom právní - revoluce nesmí být považována za ukončenou. Vedle toho si trpce postěžoval, že problémy se přednostně projednávají v kolegiu KC OF, a nikoli v poslaneckém klubu Občanského fóra - ministři nemluví se svými poslanci a vůdčí grémia jsou odtržena od základny hnutí. O nutnosti celoplošných personálních změn hovořili další účastníci sněmu. Například delegát za Občanské fórum Prahy 2 Jiří Payne navrhl shromažďovat informace z boje proti mafiím a vypracovat všeobecná kritéria.²²

²² A ÚSD, Archiv KC OF, inv. č. 15, zápis ze sněmu OF 18. 8. 1990.

„Druhá revoluce“ a „odsouzení zločinů a deformací totalitního režimu“

Výročí sovětské invaze 21. srpna 1990 opět sehrálo roli významného faktoru, jak tomu bylo v letech 1969 a 1988. Tentokrát přineslo symbolický zvrat v pohledu na komunistickou minulost. Především projev prezidenta republiky uvolnil prostor pro její radikálnější pojetí. Václav Havel promluvil jménem těch, kteří volali po nové revoluci, a řekl, co chtěli slyšet: „Naše revoluce není dokončena.“ Vyšel jim vstříc i v popisu situace s dramatickým a naléhavým vyzněním. Mluvil o „dědictví totalitního systému“, které vyvolává všeobecnou nespokojenost a frustraci. V zemi stále působí „mocné struktury“ a „byrokratické kolosy“; s majetkem, který patří všem, kšeftují „chapaďla neviditelných mafií“ proměněných v „podezřelé akciové společnosti“; s nebytovými prostory, které mají sloužit drobnému podnikání, „čile obchodují mafie mamutích podniků bytového hospodářství“; české pohostinství připomíná „nebezpečné džungle“, kde jsou lidé špatně obslouženi a často i okradeni a tak dále. Pokud prezidentova slova popisovala skutečnost, měla být sametová politika zásadně revidována. S jakými náměty tedy Havel přicházel? Nabádal k soustředěnému a klidnému tlaku, kterým se vyznačovalo občanské hnutí v listopadu a prosinci 1989: „Musíme opět postupovat nenásilně a tolerantně, ale rozhodně a rychle...“ Každý občan nechť se zapojí do aktivit proti „totalitní mafií“.²³

V den 21. srpna pořádali své akce také radikální antikomunisté. Kolegium Koordinačního centra OF se od nich distancovalo a dalo najevo, že manifestace Občanského fóra na Václavském náměstí za účasti prezidenta Havla nebude mít nic společného s akcí, kterou tam ve stejný den pořádají Klub angažovaných neustraníků, Konfederace politických vězňů, Hnutí za občanskou svobodu a Svaz PTP. Nicméně stanoviska delegátů sněmu ve věci „nomenklaturních bratrstev“ se v této chvíli nijak výrazně

²³ 22. výročí okupace (Praha, 21. 8. 1990). In: HAVEL, Václav: *Vážený občane! Projevy červenec 1990–červenec 1992*. Praha, Lidové noviny 1992, s. 16–18.

nelišila od postojů antikomunistů. Sílicí odpor ke komunistické minulosti i přítomnosti musel vyústit do revize politiky kompromisu.

Pět dnů po sněmu a dva dny po manifestaci, 23. srpna 1990, se v radě Koordinačního centra Občanského fóra setkal se všeobecným souhlasem názor, jenž odpovídal kritickému naladění místních fór, že „je třeba změnit právní uvažování: funkcionáře, který se do funkce dostal na základě červené knížky, nelze hájit, nelze konzervovat lidi, kteří sedí na neoprávněně nabytých pozicích, neboť pak dochází k diskriminaci druhých“.²⁴ To přinášelo zřetelný posun od původních postojů: odborná způsobilost už neměla být kritériem pro setrvání ve funkci, napříště se jí měla stát politická příslušnost (tuto změnu odůvodňovala například zpráva o „zoufalé situaci“ na ministerstvu strojírenství a elektrotechniky, které z 90 % ovládají komunisté, zatímco aktivity zdejšího Občanského fóra jsou účinně sabotovány). Rada se ztotožnila s kritikou na adresu českého premiéra Pitharta, že jeho postoje jsou příliš abstraktní a „nepohybují se v reálu“. Pověřila své zástupce, aby ho na to upozornili a snažili se ovlivnit jeho názory, které neodpovídají většinovým náladám v Občanském fóru.

Jaký byl mezitím další osud zmíněného zákonného opatření předsednictva Federálního shromáždění, o němž hovořili Kučera a Pithart na nedávném sněmu? V den, kdy bylo přijato (30. srpna),²⁵ se na schůzi rady Koordinačního centra Občanského fóra nejprve hořce konstatovalo, že „lidé nevěří, že to k něčemu bude“, ba naopak „bojí se, aby to nebylo použito z druhé strany“.²⁶ Koordinačnímu centru proto nezbude než „znovu mobilizovat“ a ve spolupráci s okresními fóry se postarat o výměnu

²⁴ Výtah ze zápisu z rady KC OF – 23. 8. 1990. In: *Infórum*, č. 37 (28. 8. 1990), s. 2.

²⁵ Předsednictvo FS ČSFR přijalo 30. 8. 1990 tři zákonná opatření: opatření o rozšíření funkcí obsazovaných jmenováním, dále opatření, kterým se doplňuje zákon č. 111/1990 Sb. o státním podniku, a opatření, kterým se novelizuje zákon č. 177/1990 Sb. o některých opatřeních týkajících se majetku politických stran, politických hnutí a společenských organizací. První z nich bylo určené pro odvolávání „kádřů“.

²⁶ *A ÚSD*, Archiv KC OF, inv. č. 119, zápis ze schůze rady KC OF 30. 9. 1990.

starých managementů. Jan Štern mladší uvedl, že jde o dočasné revoluční opatření, které až do novelizace zákoníku práce „dává zákonnou formou možnost čistky“. Vůdčí politik Občanského fóra Petr Kučera doplnil, že „čistku centra očekáváme někdy v polovině září“ a na každém ministerstvu ji budou řídit „jeden až dva personalisté“. Potvrdil se tak trend naznačený v předchozích dnech: rozhodující bude morální způsobilost vedoucích pracovníků, odbornost zůstane v pozadí.

V poslední srpnový den otisklo *Rudé právo*, deník Komunistické strany Československa, interní směrnici Občanského fóra nazvanou „Zásady postupů personálních změn v centrálních orgánech“. Poskytovala kritéria a návod pro odstraňování „kádrů“. V první části se podrobně vypočítávaly důvody pro odvolání, přičemž rozhodující mělo být členství a účast v místních a centrálních orgánech KSČ po roce 1970, studium na stranických školách v Sovětském svazu, spolupráce se Státní bezpečností atd. V části druhé byly konkretizovány procedury a pravomoci odvolávání. Komuniste materiál okamžitě zveřejnili jako odstrašující příklad.²⁷ Šéf poslaneckého klubu Občanského fóra Petr Kučera vzápětí vystoupil s tvrzením, že se jedná pouze o jeden z návrhů, a popřel, že chystané změny budou probíhat právě podle něj. Prezident Havel v rozhlasových *Hovorech v Lánech* 2. září přiznal, že byl zveřejněnou instrukcí poněkud šokován, a dodal, že svým projevem z 21. srpna rozhodně nikoho nevybízel k „čistkám komunistického typu“. Potvrdil, že zveřejněný dokument není žádnou centrální mocenskou direktivou (pokud jím měl být, teď už to nebylo možné), a vyslovil se pro zásadu, aby rozhodujícím kritériem byla odborná způsobilost vedoucích pracovníků, a nikoli jejich někdejší členství v těch či oněch orgánech KSČ. Možná nevědomky se tak dostal do rozporu s postojem, který v posledních týdnech pod tlakem zdola vykrytalizoval v radě Koořdinačního centra Občanského fóra.²⁸

²⁷ Zásady postupů personálních změn v centrálních orgánech. In: *Rudé právo* (31. 8. 1990), s. 1 a 5.

²⁸ *Rudé právo* (3. 9. 1990), s. 1 n.

Za tohoto stavu věcí vznikl podstatný rozdíl mezi intencemi dvou vůdčích grémií téhož hnutí – rady a kolegia KC OF. Na radu měli přímý vliv radikálové z místních fór, naproti tomu v kolegiu se scházeli politici, kteří nesli odpovědnost za chod jednotlivých rezortů a institucí, to jest především ministři české a federální vlády a funkcionáři České národní rady a Federálního shromáždění – a ti už takové nadšení pro rozsáhlé čistky nesdíleli. Projevilo se to na zasedání kolegia KC OF dne 3. září 1990. U poloviny zaznamenaných vyjádření je stále patrný vliv silného tlaku zdola (většinou žel není uvedeno jméno jejich původce): „Lidé dole mají právo na nedůvěru. Kádry jsou sice schopné, ale mají ještě druhou tvář, nevěřím, že jsou nenahraditelní.“ – „Veřejnost požaduje odchod nejen z mravních důvodů, ale [také] proto, že vidí v těchto lidech důvod, že se nic neděje.“ – „Nutno zamezit [jejich] komercializaci (zřizování podniků, služeb, akciovek lidmi ze státní správy)! Je to precedens, jak podnikat se státním majetkem. Jinak státní správa přestane být důvěryhodná!“ – „Nesrovnávat čistky totalitního režimu a naše změny, je to jen vnější podobnost.“²⁹ Zdokonalit zásady a dát je do podoby, aby je veřejnost přijala. Diferencovat: co je u jednoho na závadu, u druhého v souvislosti s dalšími věcmi vadit nebude.“ – „Nelze reagovat na to, co si lidé myslí. Musíme mít nějaké zázemí! (...) Nutno zajistit novou tvář úřadům. Zveřejnit, co už se [v této věci] udělalo. Vytahovat [do funkcí] třicetileté vysokoškoláky.“³⁰

Naproti tomu z druhé poloviny kuse zaznamenaných vyjádření jednoznačně vyznívá nevěle k rozsáhlejším personálním výměnám: „To, jak je to zatím formulováno, odporuje mezinárodním pravidlům.“ – „Blokuje to mezinárodní vztahy.“ – „Dělají-li lidé už jen nekompetentní nátlak (místo aby pracovali v obcích), je třeba postupovat shora a říct, kde už se se změnami skončilo (...)“ – „[Ministr] /Dlouhý/: z šesti náměstků [bylo] pět vyhozeno,

²⁹ Původce výroku zřejmě reagoval na výše citované vyjádření prezidenta Havla v *Hovorech v Lánech*.

³⁰ A ÚSD, Archiv KC OF, inv. č. 19, stručný zápis z kolegia KC OF 3. 9. 1990 v 19 hodin v ČNR.

přesto se toho moc neděje, [k dispozici] je málo lidí a nejsou schopni dělat. Každý, kdo je trochu schopen a nezatížen minulostí, ať tam jde! [Musíme] najít kritéria, podle kterých odvolávat (vyhodnocení stížností), a kritéria pro [přijímání] nových lidí: žádám KC OF, aby mě podpořilo v zachování dobrého náměstka.“³¹

— — —

Na kolegiu 19. září 1990 podal premiér Pithart zprávu o stanovisku české vlády k odvolávání vedoucích pracovníků: zákonné opatření nesmí být uplatňováno mechanicky, ale obezřetně, odejít musejí lidé bez odborné způsobilosti a ti, co selhali morálně; nesmějí však vznikat žádné podpisové akce či „odstřelovací“ seznamy! V této souvislosti se debatovalo také o dramatickém rozpadu jednoty v poslaneckých klubech Občanského fóra ve Federálním shromáždění a České národní radě. Pithart konstatoval, že poslanci, kteří se začali profilovat jako pravicový proud, důsledně budují svou pozici na problémech, na něž se odpovědní politici OF zatím nemohli soustředit. Představitel rady Martin Palouš dodal, že dramatizují rozdíl mezi těmi dole a těmi nahoře. Kolegium odsoudilo „projevy primitivního antikomunismu, zaměřeného na osobní kádrování a známkování“.³² Nicméně právě v souvislosti se všeobecnou radikalizací zdola byla kritizována televizní vystoupení premiéra Pitharta: image hloubavého, pochybujícího intelektuála se pro výkon politické funkce na vrcholu státní exekutivy nehodí, veřejnost si přeje rozhodné politiky!

Nezůstalo to bez odezvy. Předseda české vlády se týž den dostavil také na schůzi politického klubu Občanského fóra a poprvé zde připustil, že je nezbytné „důkladně reflektovat nálady ve společnosti a promyslet akt určité katarze“.³³ Jeden z vůdčích

³¹ *Tamtéž*.

³² *Tamtéž*, inv. č. 21, zpráva z jednání kolegia KC OF 19. 9. 1990.

³³ *Tamtéž*, inv. č. 33, zápis ze schůze politického klubu OF 19. 9. 1990.

politiků hnutí, považovaný do této chvíle za brzdu na cestě k vyrovnání se s minulostí, pochopil, že je nevyhnutelné vyjít vstříc radikalizující se české veřejnosti, reprezentované místními fóry. Klub se ihned usnesl, že začne připravovat „symbolický ‚proces‘ k odsouzení viníků“ totalitního režimu a pokusí se iniciovat právní cesty k jejich postihu.³⁴ Struktury Občanského fóra byly v této chvíli, jak se důvodně zdá, prodchnuty vůlí dát věc do pohybu. O týden později, 26. září, se toto téma stalo hlavním bodem jednání politického klubu OF za reprezentativní účasti špiček hnutí – Petra Kučery, Martina Palouše a Vojtěcha Sedláčka. Kučera zde hovořil o nutnosti uspořádat obdobu norimberského tribunálu pro zločiny komunismu!³⁵ Zároveň však připustil, že bude velmi těžké opatřit pádné důkazy (například zvací dopisy vlastizrádců ze srpna 1968) a že při veřejném odsouzení bude třeba poskytnout komunistům prostor k obhajobě. Představitelé politických stran sdružených v Občanském fóru nicméně považovali za nevyhnutelné uspořádat „mimořádnou právní akci“ před zraky československé veřejnosti, která povede k „morálnímu odsouzení zločinů a deformací totalitního režimu po roce 1945“.³⁶ Odsouzení v ní budou jednotliví komunističtí politici i totalitní organizace. Vojtěch Sedláček ještě připomněl, že nelze směšovat dvě věci: nejprve musí proběhnout symbolický akt odsouzení a teprve pak může být zahájeno právní stíhání jednotlivých viníků. Přítomní se na tom shodli a ustavili pětičlennou realizační komisi.

³⁴ *Tamtéž*.

³⁵ *Tamtéž*, inv. č. 34, zápis ze schůze politického klubu OF 26. 9. 1990.

Petr Pithart to v poznámkách k tomuto textu, sepsaných v dubnu 2009, komentuje následujícími slovy: „Nikdy žádné úvahy o ‚norimberském řešení‘ nebyly. Nýbrž byly úvahy o ‚Russelově tribunálu‘. Hloučkům poslanců jsem na chodbách ČNR vysvětloval, oč šlo, byli nadšeni, mluvili jsme o tom neoficiálně několik dní, ale za tu dobu jsme došli k názoru, že – to nejde. Neumíme to. Jak to zkonstruovat? Z koho? Tady nebyl *materiál na katarzu*, říkám to pořád. ‚Takový ‚dějinný materiál‘ vám dává velké možnosti, je-li slabší, jeví se to samé jako přepjaté... Nebylo to zapomenuto. Pak jsme se k tomu ještě jednou, snad po volbách, vrátili, ale byli jsme hotovi ještě rychleji než začátkem roku. Na naši situaci se takové patetické řešení nehodilo, snad to všichni cítili.“

³⁶ *A ÚSD*, Archiv KC OF, inv. č. 34, zápis ze schůze politického klubu OF 26. 9. 1990.

Rozklad Občanského fóra a odložení „druhé revoluce“ na dobu neurčitou

Další zmínka o nové iniciativě se objevuje až v zápisu z jednání rady Koordinačního centra OF ve dnech 11. až 13. října 1990, v němž se stroze konstatuje, že politický klub předloží návrh na „morální tribunál“ odsuzující komunismus.³⁷ Do té doby pravděpodobně nic nevzniklo. Téhož dne, 13. října, sněm zvolil předsedou Občanského fóra federálního ministra financí Václava Klause. Dosavadní kolektivní vedení koordinačního centra, složené z předních politiků a podporované prezidentem Havlem, si takový vývoj nepřálo a bylo jím nemile zaskočeno. Jejich kandidát Martin Palouš jednoznačně prohrál ve volebním klání a většina delegátů okresních fór dala zřetelně najevo, že si přeje změny ve vedení, struktuře a provozu hnutí. Záhy se ukázalo, že nový předseda Klaus hodlá proměnit Občanské fórum v pravicovou politickou stranu a totéž si přeje většina delegátů okresních fór, volebních manažerů a asi polovina všech poslanců zvolených na kandidátce OF. Proti tomu ovšem vystupovaly politické autority působící ve vřídčích grémiích hnutí a vysokých státních funkcích. Tvrdily, že občané dali ve volbách své hlasy Občanskému fóru jako širokému politickému hnutí, a nikoli jako pravicové straně. Výrazně ohrožena byla také existence politického klubu OF, v němž v této chvíli působilo dvanáct velmi různorodých politických subjektů (a o vstup se ucházely další tři).³⁸ Klub byl náhle konfrontován s možností svého zániku. Na řešení komunistické otázky podle vzoru norimberského či Russelova tribunálu, jak se zdá, nezbýval čas. V zápisech ze schůzi politického klubu Občanského fóra (někdejší politické komise KC

³⁷ *Tamtéž*, inv. č. 123, zápis ze schůze rady KC OF 11.-13. 10. 1990.

³⁸ Agrární strana při OF, Asociace radikálů za Spojené státy evropské, Klub angažovaných nestraníků, Klub členů Hnutí za občanskou svobodu, Klub sociálních demokratů za OF, Levá alternativa, Občanská demokratická aliance, Obroda - Klub za socialistickou přestavbu, Rada Poláků v ČSFR, Romská občanská iniciativa, Strana obrany kultury, Svaz Němců v Československu (Československá strana humanistické internacionály, Republikánská strana, Svaz duchodců).

OF, po volbách přejmenované na politický klub) po 13. říjnu o něm nenajdeme žádnou zmínku, ani v zápisech vřídčích grémií - rady a kolegia.

Množí se však záznamy dokumentující růst vnitřního napětí. Petr Havlík, poradce předsedy Občanského fóra Václava Klause, představil 22. října v deníku *Mladá fronta* představu o rychlé přeměně hnutí v pravicovou stranu: Legitimní členskou základnu Občanského fóra tvoří poslanci, kteří jako jediní mají mandát od voličů. Do Meziparlamentního klubu demokratické pravice jich vstoupilo už osmdesát, tedy zhruba polovina všech poslanců za OF ve Federálním shromáždění i České národní radě. Tato silná skupina „se oddělila od rozplizlých nadějí spjatých se socialismem“, změna v poměru sil se proto musí projevit ve vedení klubu i v předsednictvu obou zákonodárných sborů. „Kučera přestane být předsedou parlamentního klubu ve FS a Kotrlý v ČNR. Rudolf Zukal, Miloš Zeman a Valtr Komárek přestanou vést příslušné parlamentní výbory.“ Razantní změny se podle Havlíka nevyhnou ani Koordinačnímu centru OF. Jediným legitimním („protože zvoleným“) orgánem je rada, ale jelikož je „velice slabá“, bude celá obměněna. „Představitelé OF - dosud čtyřlístek Petr Kučera, Dáša Havlová, Vojtěch Sedláček a Martin Palouš - zmizí také“, rozbujelý aparát ve Špalíčku o sto dvaceti lidech bude výrazně redukován a politický klub KC OF, „jakási vnitřní Národní fronta“, se zruší úplně. Svévolná oligarchie kolegia Koordinačního centra OF, kde se kumulovala výkonná moc a omezovala rozhodovací pravomoci jednotlivých vládních rezortů, skončí a kolegium bude přeměněno v poradní orgán pro koncepční záležitosti. Úhrnem vzato nepůjde o žádnou čistku, ale o vytvoření takového prostředí, které donutí levicově orientované lidi, „aby odešli sami“.³⁹

Havlíkovy názory rozlítily dosavadní představitele rady a na schůzi tohoto orgánu 30. října - za účasti předsedy Občanského

³⁹ Do roka z OF strana: Vytvoříme prostředí, aby levice odešla sama. In: *Mladá fronta* (22. 10. 1990), s. 2. Redaktor Karel Kovanda v článku reprodukuje názory sdělené Petrem Havlíkem.

fóra Václava Klause – se odehrála velmi ostrá názorová konfrontace. Zastánci *statu quo* obhajovali koncepci otevřeného politického hnutí, přívrženci pravicové strany byli proti tomu. Klaus ve shrnujícím vystoupení řekl, že současný stav je neudržitelný: na centrální úrovni existuje zřetelně vyhraněný pravicový proud, vedle něhož fungují četné vlivné skupiny bez mandátu; na nižších úrovních Občanské fórum takto rozděleno není, naopak drtivá většina aktivistů si přeje působit v pravicové politické straně.

— — —

Uvedme právě naznačené přelomové události do širšího kontextu, aby bylo zřejmé, v jaké atmosféře a kumulaci problémů působila politická elita v závěru roku 1990. Pokračovaly komplikované rozhovory mezi českou a slovenskou reprezentací o kompetencích, ústavách a podobě federace; podle zápisů z jednání vůdčích grémií si česká strana nevěděla rady s nevyzpytatelným slovenským premiérem Vladimírem Mečiarom, který se na Slovensku těšil velké popularitě. Projednávání ekonomických zákonů (o restitucích, malé a velké privatizaci a řadě dalších norem) se přesunulo do zákonodárných sborů, kde pokračovaly spory o jejich podobu. Napjatě očekávané komunální volby se konaly 24. listopadu a Občanské fórum v nich chtělo potvrdit své parlamentní vítězství. Potvrdilo jej s 36 % získaných hlasů, ale překvapivě vysoký byl i zisk komunistické strany se 17 % – a to znamenalo, že dost voličů výzvy k „druhé revoluci“ spíše ignorovalo. Pomalu pokračovaly soudní rehabilitace a kolegium KC OF vyzývalo soudy, aby proces zadostiučinění obětem totalitní zvůle urychlily. Je zřejmé, že politická elita byla těmito a dalšími úkoly zavalena a takřka každý z nich si žádal soustředěnou pozornost. Za této situace se ještě začalo dramaticky rozpadat Občanské fórum, a tak není divu, že zřízení morálního tribunálu nad komunistickou minulostí bylo ve víru nových problémů a úkolů pozapomenuto.

Ani odvolávání vedoucích pracovníků na základě zákonného opatření z 30. srpna se nedařilo tak, jak si jeho původci představovali. Libor Prudký na schůzi rady Koordinačního centra Občanského fóra 13. listopadu rezignovaně konstatoval: „Malér je v tom, že OF v mnoha místech se nepustilo do věci včas a zaspalo a spolupráce OF s podniky nebyla dokonalá. Začala klesat prestiž OF, mlčící většina narůstala a přišel strach.“⁴⁰ Petr Kučera dodal, že zákonné opatření využili pouze ministři české vlády, slovenská vláda vůbec nereagovala a také žádný z ministrů vlády federální se nepřipojil, „ač každý [z nich] tvrdí opak“. Proces změn se zastavil, protože Občanské fórum neprojevovalo vůli udělat si pořádek. Pokud Kučerovo hodnocení odpovídalo skutečnosti, pak v sobě skrývá obzvlášť vydařenou ironii. Český premiér Pithart, kritizovaný za neúměrnou smířlivost, udělal pro odstranění „nomenklaturních kádřů“ z podniků nejvíce ze všech politiků Občanského fóra.

Výsledkem názorové diferenciaci na přelomu let 1990 a 1991 byl definitivní rozpad Občanského fóra v únoru 1991. Povstaly z něj nástupnické subjekty: Křesťanskodemokratická strana, Liberálně demokratická strana, Klub angažovaných nestraníků, Občanská demokratická aliance, Klausova Občanská demokratická strana a Dienstbierovo, Pithartovo a Rychetského Občanské hnutí. Ostatní strany v Občanském fóru, které neměly zastoupení v parlamentech, dále živořily na okraji zájmu a brzy zmizely. Vztah k minulosti si každý ze jmenovaných subjektů formuloval po svém. Obecně ovšem platí, že ti, kteří využili všeobecné antikomunistické mobilizace k rozviklání sporné legitimacy Občanského fóra, se po převzetí moci od ostrého antikomunismu odvrátili a vrátili se k pragmatické politice kompromisu, podle potřeby vyztužované situační verbální radikalitou. Občanské hnutí, které se hlásilo k odkazu a hodnotám Občanského fóra, pokračovalo v dosavadní politice. Ani Občanská demokratická strana se ovšem nepřihlásila k radikálnímu účtování s komunistickou minulostí.

⁴⁰ A ÚSD, Archiv KC OF, inv. č. 128, zápis ze zasedání rady KC OF 13. 11. 1990.

Již 27. února 1991 zveřejnila otevřený dopis určený všem potenciálním příznivcům. Čteme v něm: „Nechceme a nebudeme podporovat jakoukoliv podobu laciného antikomunismu.“ (Tato slova připomínají stanoviska Václava Havla i Petra Pitharta.) Kdo chtěl vstoupit do ODS, nesměl být za minulého režimu členem Lidových milicí, pracovníkem či agentem Státní bezpečnosti, mohl však být členem či kandidátem KSČ. Občanská demokratická strana nepovažovala za správné budovat „takzvané absolutně čistou stranu, jakou se snaží být například ODA“. Nechtěla zavřít dveře těm bývalým členům KSČ, kteří „nikdy nepatřili k oporám ani k aktivním spolupracovníkům dřívějšího režimu“.⁴¹ Dlouhá řada schopných lidí, kteří si hleděli jen své kariéry a neprovinili se žádnými zločiny, by jinak ztratila příležitost aktivně se podílet na budování demokracie a svobodného trhu. A vznikající ODS už měla takové lidi na své straně a zanechala dlouho i ve své straně.

Řešení „komunistické otázky“ z perspektivy radikálních antikomunistů

Strany a organizace, které se primárně orientovaly na důsledné vyrovnání se s komunismem, měly k Občanskému fóru bytostně dvojaký vztah. Na jedné straně se ostře vymezovaly vůči kompromisní politice vítězného hnutí, na druhé straně se po celý rok 1990 snažily zakotvit v jeho strukturách. Jedině v nich mohly uplatnit svůj vliv na směřování věcí obecných. Například 6. září 1990 se na schůzi rady Koordinačního centra OF konstatovalo, že mezi Klubem angažovaných nestraníků a Občanským fórem došlo k roztržce kvůli neloajálnímu vystupování Alberta Prouzy v tisku; představitelé rady se shodli, že další spolupráce s Klubem angažovaných nestraníků není nadále možná. Jenomže

⁴¹ A ÚSD, Sběrka dokumentů KAN, Dopis přípravného výboru ODS, 27. 2. 1991 (podepsání Petr Havlík, Miroslav Macek, Luděk Vychodil, Jiří Kovář a Václav Klaus).

KAN navzdory tomu dále a bez problémů působil v politickém klubu KC OF až do jeho rozpadu. Neobyčejná symbióza intolerance a tolerance byla možná jen proto, že malé politické strany působící pod širokým deštníkem Občanského fóra nikdy nezískaly skutečný vliv na provoz a směřování hnutí a jeho lídři je mohli celkem klidně ignorovat. Radikálové z Klubu angažovaných nestraníků, Hnutí za občanskou svobodu a dalších protikomunistických subjektů začali po rozpadu OF sondovat, k jaké politické straně zastoupené ve vládách a parlamentech bude nejvýhodnější se přimknout. Svůj program však neprosadili ani jako koaliční partner Občanské demokratické aliance, a posléze ani ve spolupráci s Občanskou demokratickou stranou.

Po volbách pokračovaly příležitostně protikomunistické manifestace. K výročí sovětské okupace 21. srpna 1990 uspořádaly Klub angažovaných nestraníků, Hnutí za občanskou svobodu, Konfederace politických vězňů a Svaz PTP v Praze výše již zmíněný mítink nazvaný „Srpen a KSČ“. Zástupce Konfederace politických vězňů Miroslav Dolejší zde představil extrémní interpretaci minulosti založenou na třech komunistických převratech – v letech 1948, 1968 a 1989. Poslední převrat byl podle Dolejšího „nejrafinovanější“, provedli jej „političtí profesionálové“ krytí maskou „humanity, lidských práv a národního porozumění“.⁴² Politický vězeň z padesátých i sedmdesátých let Miroslav Dolejší vycházel z vlastní rozsáhlé interpretace událostí na přelomu let 1989 a 1990, dokončené 11. srpna a určené pro zářijovou konferenci členů konfederace. Text je napsán s analytickou akribií a klidným tónem, obsahuje však navýsost vykonstruovaný obraz československých dějin v posledních dvaceti letech opřený o spikleneckou teorii. Takzvaná sametová revoluce je v něm označena za „nejapnou legendu“, neboť převrat prý byl pečlivě předem naplánován a připraven zahraničními tajnými službami – sovětskou KGB, americkou CIA a izraelským Mossadem – ve

⁴² Tamtéž, Konfederace politických vězňů Československa, Praha 1, Žitná 47. Projev zástupce KPVC na manifestaci dne 21. srpna 1990 v 17 hodin (Václavské náměstí).

spolupráci s československou Státní bezpečností a Chartou 77, ovládanou bývalými komunisty; výsledkem všech středoevropských převratů v roce 1989 tak „je ponechání moci v rukou komunistických stran – více nebo méně skrytě (přejmenování stran, taktické úpravy programů atd.)“.⁴³ Národy zemí střední a východní Evropy byly podle Dolejšího velkolepě podvedeny.

Text, určený pouze pro vnitřní potřebu Konfederace politických vězňů, vyšel 26. října 1990 ve *Středočeském expresu* a na počátku roku 1991 byl znovu publikován jako samostatná příloha týdeníku *Republika*, vydávaného Sdružením pro republiku – Republikánskou stranou Československa. V řadách nové politické elity vyvolala *Analýza 17. listopadu* jednoznačný odpor a byla odsouzena jako pomatený a nebezpečný pamflet. Přestože „analýza“ přináší prefabrikovaný obraz a necituje žádná ověřitelná fakta, měli bychom se pokusit o pochopení důvodů, které dlouholetého politického vězně vedly k tak vyhrconému hodnocení tehdejší situace.

Některé oběti totalitní zvůle se uchýlovaly k politickému antisemitismu a vycházely přitom z premisy, že bolševická revoluce v roce 1917 (včetně jejích dalších odnoží) byla ve svém jádru židovským a zednářským spiknutím (Marx byl Žid, mezi bolševiky byla řada Židů atd.). Nedokázali přijmout fakt, že Charta 77 nebyla jako protirežimní iniciativa zlikvidována, tak jako jiné (i méně závažné) protikomunistické aktivity v padesátých letech. Ve vstupu bývalých komunistů do Charty viděli jen a jen doklad, že všeobecné „žido-zednářské spiknutí“, velmi sofistikované a řízené tajnými službami, počítalo s naoko vyloučenými funkcionáři komunistické strany jako se zálohou pro pozdější kvazidemokratické politické převraty. Dalším důvodem pro rozhodné popření autenticity a spontánnosti „sametové revoluce“ se stalo dosti zjednodušené pojetí odporu proti komunistickému režimu, které v těchto chvílích převládalo: političtí vězni z padesátých let, dožadující se uznání statutu třetího odboje, byli po pádu ko-

⁴³ DOLEJŠÍ, Miroslav: *Analýza 17. listopadu*. S předmluvou Miroslava Sládka. Loket nad Ohří, C & B Agentura 1990, s. 3.

munismu opomíjeni, na rozdíl od disidentů a chartistů – jako by rezistence začala až po roce 1968. Nejtěžší pro ně bylo smířit se s tím, že mnozí z těch komunistů, kteří se v padesátých letech podíleli na perzekucích (či je schvalovali), po roce 1968 byli vyloučeni z KSČ a podepsali Chartu 77, se nyní, po roce 1989, se slávou a úctou vrací do veřejných funkcí. Typickým, již zmíněným příkladem byl Oldřich Hromádka, který se nakonec po listopadu 1989 stal hlavním odborníkem Občanského fóra na problematiku Státní bezpečnosti.

Pro tragický životní příběh Miroslava Dolejšího jsou důležitá setkání s Vladimírem Kolmistem. V roce 1950 se Kolmistr jako předseda okresního výboru Českého svazu mládeže postaral o to, aby byl Dolejší vyloučen z Vyšší školy strojnické za vyvěšení britské vlajky při studentském večírku. Krátce nato byl Dolejší za dramatických okolností zatčen a odsouzen k třidvaceti letům vězení.⁴⁴ Kolmistr se angažoval v čase Pražského jara 1968 a byl za to vyloučen z KSČ. V roce 1989 se stal jedním z představitelů Klubu za socialistickou přestavbu Obroda a kladenského Občanského fóra, o pár týdnů později byl kooptován do Federálního shromáždění a později zvolen do České národní rady. S tím se politický vězeň, který strávil osmnáct let v kriminále, smířoval jen těžko. Psychologicky lze velmi dobře pochopit stav člověka, o jehož osud se stát a společnost nezajímají. Strůjci jeho dlouholetého utrpení nejenže nejsou voláni k odpovědnosti, ale dokonce jsou vítáni jako vítězové nad totalitou.

Obecná východiska integrálního antikomunismu jako politického proudu, formulovaná střízlivěji jako souhrn témat a úkolů, najdeme v programu Klubu angažovaných nestraníků, přijatém v lednu 1991. Začínají typickým dualistickým nástinem situace: v listopadu 1989 se podařilo pokojně svrhnout zkompromitovaný režim; žel, do vlád, parlamentů, státního aparátu a médií proniklo příliš mnoho reformních komunistů, kteří zlo totalitního státu datují až od 21. srpna 1968. To však začalo již 25. února 1948, proto

⁴⁴ Jeho osud přibližuje Prokop Tomek v článku *Tragický případ Miroslava Dolejšího a Eugena Vrby*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 16, č. 2-3 (2009), s. 430-435.

je nezbytné důkladně ve Federálním shromáždění zhodnotit celé období 1948 až 1989, nejen takzvanou normalizaci po roce 1969. Dále je třeba zákonnou cestou zajistit důstojné rehabilitace perzekvovaných občanů a restituce vyvlastněného majetku; vyjít vstříc požadavku Konfederace politických vězňů a uznat třetí odboj; zveřejnit seznamy pracovníků a tajných spolupracovníků Státní bezpečnosti; výrazně snížit důchody bývalých komunistických pohlavářů a důkladně očistit státní úřady, instituce a podniky od zkorumpovaných vedoucích pracovníků. To vše je nutno udělat rázně a rychle, neboť bez „důsledného zúčtování s minulostí“ nevznikne spravedlivá a prosperující společnost.⁴⁵

Porovnejme toto jaderné vymezení s programovými východisky politických subjektů vzniklých na troskách Občanského fóra, které se hlásily k liberálním, konzervativním a demokratickým hodnotám a měly své zástupce v parlamentech a vládách. Občanské hnutí se v dubnu 1991 vymeziло vůči tomu typu programu, jaký zastávali angažovaní nestraníci: „Nepotřebujeme vytvářet obraz nepřítelů, jsou nám cizí ideologická dogmata, odmítáme politický extremismus.“ Ani slovo o únoru 1948. „Události roku 1968 jsou pro nás důkazem nereformovatelnosti socialismu založeného na marxistické ideologii. Nesouhlasíme však s napadáním těch, kteří se o to pokoušeli. Takové jednání chápeme jako výraz slabosti a nedostatku sebedůvěry.“⁴⁶ Programové dokumenty Občanské demokratické aliance z prosince 1989 a z roku 1992 vůbec neobsahují vymezení vůči padlému režimu, dávají přednost formulaci vlastních východisek a cílů.⁴⁷ Podobně je tomu u Občanské demokratické strany, která se jen vyslovila proti uctívání reformy roku 1968, což pokládala za svádění k nebezpečné „třetí cestě“. V prvních číslech bulletinu ODS nenajdeme žádná stanoviska ke komunistické minulosti a Komunistické straně Čech a Moravy. Klíčová témata se z velké vět-

⁴⁵ A ÚSD, Sběrka dokumentů KAN, Programové prohlášení KAN z ledna 1991.

⁴⁶ *Tamtéž*, Archiv KC OF, Občanské hnutí: Programové cíle, stanovy, jednací řád, rozhodčí řád, hospodářský řád, 27. 4. 1991.

⁴⁷ Viz DIMUN, Petr - HAMERSKÝ, Milan (eds.): *10 let na straně svobody: Kronika ODA z let 1989-1999*. Brno, Bačnat 1999, s. 257-288.

šiny týkala ekonomické reformy a budování stranických struktur, poté následovaly problémy státoprávního uspořádání Československa.

Klub angažovaných nestraníků nadále považoval veřejnou akci národní katarze za jednu ze svých priorit a pokoušel se ji prosadit vlastními silami. Navrhl proto, že by symbolicky 25. února 1991 - v den třiačtyřicátého výročí „komunistického puče“ - měl začít „mezinárodní tribunál nad komunismem“. Jaký měl být a čemu všemu se měl věnovat? O jedné z možností nás zpravuje hlas aktivisty KAN z Ústí nad Labem: do důkladného zkoumání chtěl zahrnout období od roku 1917, neomezit se na Sovětský svaz a východní Evropu, případně Čínu, ale zaměřit se na komunistické hnutí jako celosvětový fenomén - od Pol Potovy Kambodže přes italské Rudé brigády, Castrovu Kubu až k západoněmeckým teroristickým skupinám; využít se mělo všeho, co již bylo vyšetřeno, ale vedle toho si tak náročný úkol žádal širší mezistátní spolupráci. Výsledkem mělo být celkové zhodnocení komunismu jako ideologie, státní moci a totalitního systému. Nemělo jít o mstu, ale o nalezení a pojmenování pravdy, silný a přesvědčivý morální soud, který by měl větší účinek než postih konkrétních osob. Demokratické společenství mělo zavrhnout východiska autoritativní a totalitní vlády a naopak potvrdit demokratické principy, na kterých chce budovat svou individuální, národní a státní existenci.⁴⁸

Problémy takového „vyrovnaní“ jsou zjevné: norimberský tribunál soudil skutky spáchané v relativně krátkém období. Komunistické strany působily mnohem déle - úhrnem tři čtvrtě století - a prosadily se ve třetině světa. V souvislosti s Norimberkem se mluví o „spravedlnosti vítězů“, kteří byli sice nesporní, přesto však jejich spravedlnost bude vždy vyvolávat otázky

⁴⁸ A ÚSD, Sběrka dokumentů KAN, „Navrhují zřízení mezinárodního tribunálu...“ (Ústí n. L., nedatováno).

(např. z antikomunistické perspektivy byli zločinci i mezi soudci). Kdo však v roce 1989 porazil komunismus? Spojené státy americké a západní Evropa svou hospodářskou a vojenskou převahou? Nebo odpůrci režimu v jednotlivých socialistických zemích? A jestliže ano, tak kteří z nich – ozbrojení odbojáři, nebo disidentští obhájci lidských práv, usilující o dialog s mocí? Mohou být za vítěze považováni i bývalí komunisté – strůjci systému, kteří později prozřeli a přidali se k odporu? Anebo zvítězily demonstrující zástupy (dlouho pasivních, nyní angažovaných nestraníků) na sklonku osmdesátých let? A co sami komunisté – především polští a maďarští, ale nakonec i ti českoslovenští – kteří se dobrovolně vzdali nadvlády a podělili se s opozicí o politickou moc?

Česká dekomunizace po vzoru poválečné denacifikace?

Na mítinku v Praze-Strašnicích 21. listopadu 1990 seznámili aktivisté Klubu angažovaných nestraníků veřejnost s tím, jak v poválečném Německu, konkrétně v britské okupační zóně, probíhala denacifikace.⁴⁹ Netvrdili sice přímo, že by se československá dekomunizace měla řídit stejnými pravidly, další vývoj názorů v KAN však svědčí trvalém vlivu této inspirace. Předseda klubu Bohdan Dvořák v dubnu 1991 obhajoval možnost provést dekomunizaci po vzoru denacifikace. Polemizoval s Vladimírem Bystrovem, který na stránkách týdeníku *Reflex* takové řešení zpochybnil. Dvořák připomněl, že ve dnech 23. a 24. února 1991 se v Praze uskutečnil přípravný seminář Konference o zločinech komunismu. Vzhledem k tomu, co již víme, je pravděpodobné, že tato akce, uspořádaná Klubem angažovaných nestraníků a Konfederací politických vězňů, měla původně být oním „morálním tribunálem“, o němž hovořili nejvyšší představitelé Občanského

⁴⁹ *Tamtéž*, Zpráva o denacifikaci ve spolkové zemi Nordrhein-Westfalen, 6. 11. 1990 (podepsáni Vladimír Talášek a Jaroslav Dědek za Ústřední radu KAN).

fóra v září 1990. Svůj otevřený dopis uzavřel Dvořák zpochybněním politiky smíření: „Absence ‚revolučních dekretů‘ po listopadu 89, kterou někteří považují dokonce za náš ‚sametový výdobytek‘, je dnes živnou půdou pro další nemravnosti, další korupci a mravní marasmus...“⁵⁰

Pokusím se na tomto místě o krátkou kontrafaktuální historickou retrospektivu, vycházející z návrhů Klubu angažovaných nestraníků a z podrobných vysvětlivek tvořících jádro Dvořákova dopisu. Na jejich základě si můžeme představit, jak by v základních obrysech vypadala dekomunizace, pokud by KAN prosadil své vize. Vycházela by z rozlišení dvou kategorií odpovědnosti – trestněprávní a politické. Zločiny a majetkové delikty by řešily soudy. Politickou odpovědnost by vyšetřovaly občanské komise složené z nezkompromitovaných lidí té které sociální vrstvy či profese v kombinaci s teritoriální působností. Je zřejmé, že těžiště prověřování by leželo v druhé oblasti. V organizacích, institucích, podnicích, školách, úřadech by zahájily činnost dekomunizační komise. Prověřovaly by morální profil a skutky ředitelů, náměstků, vedoucích pracovníků, předsedů stranických buněk, angažovaných učitelů a dalších. Předmětem prověřování by vedle toho byly i závodní, místní, okresní a městské výbory KSČ a samozřejmě také centrální orgány – Ústřední výbor KSČ, orgány ministerstev a státních úřadů, podniků zahraničního obchodu a tak dále. Vzhledem k čistkám z let 1970 a 1971 by šlo o jakési *anti*prověrky, v nichž by společnost účtovala s „kádry“ za ponížení po sovětské invazi v srpnu 1968. Hodnotilo by se na základě zhruba desetistránkového dotazníku, poté by prověřování přicházeli před komise vysvětlit své kariéry, motivace, rozhodování, činy. U pracovníků státního aparátu, kteří zastávali významná místa, by komise mohly vynést trojí verdikt – dotyčného buď propustit, suspendovat, anebo ponechat. Členové KSČ by tak nakonec byli rozděleni do pěti kategorií – hlavní viníci, silně zatížení, méně zatížení, spolučinní, nezatížení. A sankce? Například „méně

⁵⁰ *Tamtéž*, Otevřený dopis Bohdana Dvořáka Vladimíru Bystrovovi z týdeníku *Reflex* (Pardubice, 5. 4. 1991).

zatížení“ komunisté by měli omezenu politickou činnost stejně jako možnost výkonu povolání, byl by jim zabaven neoprávněně nabytý majetek a obstavena konta; spolučinní by byli potrestáni stejným způsobem kromě omezení možnosti výkonu zaměstnání. Nemělo jít o uplatnění principu kolektivní viny, nýbrž o pečlivé vážení jednotlivých osudů, o odstupňování míry viny a odpovědnosti. Jak by takové účtování prakticky vypadalo a co vše by přineslo, může být námětem dalších virtuálně historických úvah.

Privatizace s vyloučením „nomenklaturních kádru“?

Z okrajů politického spektra zněl varovný hlas: mají mít do privatizačních procesů přístup všichni občané bez ohledu na svou minulost? Jak se antikomunistické východisko promítlo do představ o přeměně centrálně řízeného hospodářství v tržní ekonomiku? Privatizační proces byl zahájen v lednu 1991 veřejnými dražbami obchodů, menších provozoven a výrobních jednotek, začaly také restituční a v listopadu se rozběhl privatizační hit – kuponová hra o státní majetek v hodnotě stovek miliard korun. „Malá“ i „velká“ privatizace na sebe strhávaly pozornost médií a veřejnosti. Přerušená revoluce v nich našla náhradní dynamiku, druhý dech. V ní se nejvýrazněji projevil Listopad jako Antiúnor, jako cesta ze socialismu zpět do kapitalismu. Mnohoslabná reforma se konečně rozběhla.

Hluboké znepokojení nad stavem československého hospodářství vyjádřila Ústřední rada KAN již v dubnu 1991: rok a půl od pádu starého režimu se skoro nic nezměnilo, „podniky i centrální úřady jsou i nadále v rukách komunistů, kteří nejen brzdí postup reformy, ale zneužívají ji stále častěji k vlastním cílům či k vlastnímu obohacení“.⁵¹ Proto se KAN rozhodl iniciovat zákon výrazně omezující působení prominentních funkcionářů KSČ ve

⁵¹ A ÚSD, Sběrka dokumentů KAN, usnesení ze zasedání Ústřední rady KAN 6. 4. 1991.

státní správě a podnicích. V tomto duchu sepsal podrobnější stanovisko k privatizaci: před spuštěním privatizačních projektů existuje v zemi příliš mnoho jednotlivců a organizací, kteří nabyli své majetky protizákonně; jednoznačně zvýhodněny jsou někdejší „nomenklaturní kádry“, a takový stav lze označit za „sociální diskriminaci“. Tím potíže nekončí. V čase „předprivatizační agonie“ nadále pokračuje „rozkrádání a nekorektní převody do akciových a jiných společností“. A proto KAN navrhuje, aby v kuponové privatizaci byli zvýhodněni občané minulým režimem perzekvovaní, a naopak ti, kteří se těšili různým výhodám a druhým ubližovali, nechtě jsou z privatizace vyňati: tajemníci všech výborů KSČ, členové ÚV KSČ, okresních, krajských a městských výborů KSČ, veškeré nomenklaturní „kádry“ KSČ, ministři, generální ředitelé, ředitelé a jejich náměstci, tajemníci a členové Ústřední rady odborů, předsedové a místopředsedové okresních a krajských národních výborů, nositelé státních vyznamenání. V privatizačních komisích měli zasedat zástupci občanských iniciativ, jak tomu bylo při očistě Sboru národní bezpečnosti v roce 1990.⁵² V září 1991 se Klub angažovaných nestraníků ještě pokusil navrhnout zákon o prokazování způsobu nabytí majetku v malé i velké privatizaci, a to od částky půl milionu korun výše; pokud by se původ finančních prostředků nepodařilo obhájit, měl být privatizovaný majetek konfiskován, vrácen do privatizace a podvodný privatizátor se měl zodpovídat podle příslušných zákonů.⁵³

Místo závěru: Dialektický pohyb účtování s (komunistickou) minulostí

V prvních měsících roku 1990 byla česká společnost doslova zahrncena svobodou. Nejruznější negativní zkušenosti s právě padlým

⁵² *Tamtéž*, Stanovisko KAN k privatizaci (nedatováno).

⁵³ *Tamtéž*, Dodatek k Prohlášení k politické situaci v ČSFR vydanému účastníky rozšířeného zasedání ÚR KAN o předsedy nebo zástupce místních klubů KAN z celé ČSFR, vypracovaný Odbornou komisí KAN, v Praze 7. 9. 1991.

režimem se hlásily o slovo. Ožila paměť uplynulých čtyřiceti let: od brutálních počátků komunistického režimu přes rok 1968 s pohřbenými nadějemi na změnu, normalizační éru socialistické diktatury, Chartu 77 a dissent až k represivním praktikám posledních let jeho existence. Vystupovala v nejrůznějších podobách - individuální, rodinné, skupinové, třídní, národní - a v několika týdnech zaplavila veřejný prostor. Osvobozená média se jí otevřela, bylo jí slyšet při pouličních akcích a projevovala se také v četných žádostech, peticích a dopisech občanů. Kdekd o očekával nápravu nejrůznějších křivd a potrestání viníků. Své názory vyjadřovali zástupci tzv. mlčící většiny, současní i bývalí komunisté, političtí vězňové z padesátých let, exulanti, disidenti ze sedmdesátých a osmdesátých let. Jejich hlasy se vzájemně překrývaly a vrstvily, popíraly, nebo naopak posilovaly. Po opojném „karnevalu revoluce“ se nevyhnutelně dostavila doba bilancování. Ideální hodnoty listopadu a prosince 1989 - *smíření a kompromis* - musely ustoupit jiným maximám: *spravedlnosti a odpovědnosti*.

V této směsi se rodila dynamika účtování s minulostí. Její pohyb je *dialektický*. Proč mluvím o dialektice? Myslím si, že nám to může pomoci porozumět zdánlivě chaotickému společenskému vření a dění. Mám na mysli dialektiku, která vytváří trvalý rozpor mezi ideálem a realitou, mezi tím, co máme tady a teď, a tím, o č bychom měli usilovat. Z rozporů a napětí povstává pohyb. V českém vyrovnávání se s komunistickou minulostí působí - od počátku roku 1990 až dodnes - dvě reálné protikladné síly: 1. *realita historického kompromisu* plynoucí ze závazku jednoty v listopadu a prosinci 1989 (od začátku ho činí viditelným přítomnost komunistické strany v parlamentní politice); 2. *požadavek historické spravedlnosti*, vznášený kvůli potřebě morální a mravní rovnováhy společnosti. Nová politická reprezentace se snažila stálý tlak zdola usměrňovat a kanalizovat. V roce 1990 fungovaly protikomunistické, protinomenklaturní, protiestébácké nálady především jako katalyzátor politického štěpení. V letech 1991 a 1992 se politická elita pustila do zákonného zakotvování vztahu nově

utvářené společnosti ke (komunistické) minulosti. Rokem 1992 samozřejmě nic nekončí. Vyrovnávání se s minulostí pokračuje, je křečovitě, odehrává se ve vlnách a žádné ze stran nepřináší trvalé uspokojení.

Když složité dění zjednoduším na legislativní rozměr, mohu říci, že účtovací dialektika od počátku působila tak, že prakticky každá nově přijatá norma svázaná s problémy komunistické minulosti vyvolávala z nejrůznějších důvodů nespokojenost, která působila na přijetí dalších, lepších a úplnějších opatření. Rehabilitační zákon z roku 1990 vyžadoval novelizace kvůli zbytkovým trestům i kvůli tomu, že političtí vězni v něm byli definováni jako *oběti*, nikoli jako *odpůrci* komunistického režimu. Lustrace - od počátečních svévolných manipulací a následného uzákonění v roce 1991 - mají své pokračování dodnes: platnost zákona byla několikrát prodloužena a navíc i nadále se lustruje nadivoko, jak dokládají četné kauzy známých osobností označených za spolupracovníky Státní bezpečnosti. Stručný, jednovětý zákon o době nesvobody z roku 1991 otevřel dveře pro podrobnější normu - zákon o protiprávnosti komunistického režimu přijatý v roce 1993. Ten sice pojmenoval režim jako „zločinný“ a „zavrženíhodný“, ale neměl žádnou sankční sílu a to opět vyvolávalo kritiku a požadavek dokonalejšího řešení. V roce 1995 vznikl Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu. Jeho cílem bylo doložit zločiny, které už ve své době byly trestnými činy - nepromlčitelnými zločiny proti lidskosti - a předložit je k vyšetření. Ale celková bilance činnosti Úřadu v letech 1995-2008 nespĺnila původní očekávání: odsouzeno bylo třicet osob, z toho pouze osm nepodmíněně.⁵⁴

Zhruba od počátku 21. století se stále větší pozornost upíná k archivům, historii a paměti. Boj s komunismem - který se v roce 1989 (1991) zhroutil, ale přesto je stále považován za živé nebezpečí - musí být veden převážně rétorickými a symbolickými

⁵⁴ Viz celkový přehled na internetových stránkách Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu (<http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/police/udv/pripady/index.html>).

prostředky. Proto je také přirozené, že byl a stále je utilitaristicky využíván v boji (demokratické) pravice proti (demokratické) le-
vici. Zájem se stále více obracel k archivům jako klíčovému po-
tenciálu rétorického a symbolického účtování. Podobné po-
stupné dialektické vylepšování se týkalo také těch norem, které
umožňují občanům přístup k archivním svazkům bezpečnost-
ních složek. Na základě zákona z roku 1996 mohli nahlédnout do
spisu, které na ně vedla Státní bezpečnost. Neochota otevřít re-
gistratury tajné policie se vším všudy, zdůvodňovaná potřebou
ochrany osobních údajů a uvážlivého nakládání s výbušnými ma-
teriály, vyvolávala nesouhlas těch, kteří v nich chtěli hledat hlavní
klíč k pochopení dějin v letech 1948–1989. V důsledku jejich úsilí
byla nakonec i tato bariéra prolomena. V roce 2002 byl zákon
o zpřístupnění svazků novelizován. Po této novele a následném
přijetí archivního zákona v roce 2004 odpadla povinnost požá-
dat žijící osobu o souhlas k nahlédnutí do jejího spisu. Byl to
další z dialektických posunů v rámci křečovitého účtování s minu-
lostí. Od této chvíle byla většina spisů prakticky veřejně přístupná.
Hned poté se začaly některé objevovat na internetu a v tisku v po-
době jakýchsi exemplů, zrcadel, mement. Velmi se to podobalo
spontánním dokumentaristickým aktivitám z počátku devade-
sátých let, kdy byly zveřejňovány různé seznamy agentů, útržky
svazků a podobné materiály. Je na tom dobře vidět, jak se základní
témata vyrovnávání se s minulostí čas od času vracejí v téměř pů-
vodní podobě, se stejnou naléhavostí a morálním rozhořčením.
Připomíná to naléhavé volání do zbraně v opakujících se mobi-
lizacích – jako by nás rozhodující bitva s komunismem teprve če-
kala.

Michal Kopeček

Disent jako minulost, liberalismus jako projekt.

Občanské hnutí – Svobodní demokraté v české polistopadové politice¹